

Összeállító: N. LÁSZLÓ ENDRE

Összeállítás ideje: 1984.

TART.: DUNAI ARANYMOSAIS

24 lap

Földrajzi mutató: KOMÁROM

Szakmutató: I.

PAPÍRIPARI VÁLLALAT

KISKUNHALASI GYÁRA

LEHÁROMAS

Átvenetve a MA-94/84-es tételre alól.

Ryžovanie zlata na Dunaji

O B S A H

Dunajské zlato v rozprávkach	2
Dunajské zlato v skutočnosti	4
Či sa oplatilo venovať sa ryžovaniu zlata?	6
Pracovné náradia ryžovania zlata	10
Jednotlivé úseky pracovného procesu ryžovania zlata.	12
Vyhľadávanie zlata	12
Ryžovanie zlata	13
Čistenie, spracovanie a ťavba zlata	15
Z á v e r	18

T A R T A L O M

Az arany egyik meséja	19
A dunai arany a mesében	20
Dunai arany a valóságban	22
Kifizetődik-e az aranymosás ?	24
Az aranyász régi és új munkaeszközei	29
Az aranymosás munkafolyamatának szakaszai	32
Az aranynézés vagy lapátpróba és előzményei	32
A tulajdonképpeni aranymosás	34
Az arany foncsorítása, kisárgítása és beolvasztása .	37
Amit az aranymosásról és az aranyról még tudniuk kell.	43

Dunai aranymosás

Tisztelettel Méricsos Balázs megyei múzeumigazgató úrnak, munkáimból egy „kagylóhéjnyi”

[Handwritten signature]
népmozgalmak

Komárom, 1984. jan. 30.
ŽM-127 '82

Raz dávno, veľmi dávno žil pri brehu krásneho Dunaja jeden silný, spevavý mlynár. Do jeho mlyna nosili mlieč svoje obilie víly Žitného ostrova...

Színarany szekéren,	Na rýdže zlatom voze,
napküllös szekéren	so slnečnými spicami
hordják a színarany kévéket...	vozia rýdže zlaté snopy...
Színezüst szekéren,	Na rýdže striebornom voze
holdküllös szekéren	s mesačnými spicami
hordják a színezüst kévéket...	vozia rýdže strieborné snopy...
Arany fénykévékből - ezüst fénykévékből	Zo zlatých svetelných snopov - - zo strieborných snopov
aranszemek esnek - ezüst szemek esnek.	padajú zlaté zrnká - padajú strieborné zrnká.

Skutočne bol to čarovný mlyn, primeraný k mnohým a mnohým zázrakom Žitného ostrova, "Zlatej záhrady". Veď:

Napkorong-egy arany malomkő,	Kotúč slnka-jeden zlatý mlynský kamen,
rájt őrlík színarany búzákat,	na tom melú rýdže zlatú pšenicu,
Holdkorong - egy ezüst malomkő,	Kotúč mesiaca-jeden strieborný mlynský kamen,
rájt őrlík színezüst búzákat...	na tom melú rýdže striebornú pše- nicu ...
Arany búzaszemből - ezüst búza- szemből	Zo zlatého pšeničného zrna - - zo strieborného pšeničného zrna
arany lisztek lesznek, ezüst lisztek lesznek.	zlaté múky budú, strieborné múky budú.

"Na rýdže zlatom mlynským kameni" na "na rýdže striebornom mlynským kameni" mleté "rýdže zlaté múky" a "rýdže strieborné múky" mrhavými, márnivými rukami rozsieli, rozsypali víly na pieskovisko v úd Žitného ostrova. Z tohoto mohol každý človek raz do roka pozberať tolke, koľko sa mu vmestilo do tanistry. Ten, ktorý v tento deň sa vrátil aj druhý krát zbierať zlato, iba doma zbadal, že miesto zlata a striebra vo svojej kapse vláčil do hrbenia nekvalitný piesok. Takto zahánbení ľudia nikdy viac neskúšali prejsť dobrotivým vílám cez rozum. A ani nebolo na tomto okolí úbohých, chudobných ľudí...

Všetko sa zmenilo vtedy, keď na našu vlasť siahla krutý, lúpežný nepriateľ, a ničil, pálil, zbíjal aj na Žitnom ostrove, na "Zlatej záhrade...". Cestu lúpežného nepriateľa označovali

nepochované mŕtvoly, zapálené dediny... A keď už konečne zmizli z našej vlasti a vyšli zo svojich úkrytov aj žitnoostrovčania, boli chudobnejší, nešťastnejší ako ten najbohejší žobrák. Kde boli už vtedy tie pozemky, na ktorých rástla "rýdze zlatá" a rýdze strieborná" pšenica? Kde bol ten "rýdze zlatý" a "rýdze strieborný" kamen? Kde boli už vtedy tie dobrotivé víly?

Žiaval aj ten mlynár, vidiac svoj zničený mlyn. Rozhodol sa, že navždy opustí svoj rodný kraj, ktorý ešte nedávno bol tak krásny, bohatý a šťastný. Práve chcel už odchádzať, keď sa pred ním zjavil tátoš "Göncöl", v podobe starého bradatého človeka. Daroval mlynárovi dve čarovné sitá: jedno bolo z rýdneho zlata a druhé z rýdneho striebra. A odvtedy tento mlynár osieval zo slnečných lúčov zlatý prášok a z mesačných lúčov strieborný prášok na štrkopieskovisko Dunaja. No, a tento prášok potom pozbierali s namáhavou prácou usilovní ryžovači zlata Žitného ostrova a Szigetköz-u /Medziostrovia - toto územie patrí Maďarsku/, ktorý potom zamenili v silnou hradbou obkolesanom, mnohovežatom meste, v Győru.

Toto je krátka história dunajského zlata.

Na základe rozprávania Mihálya Töltéssyho, sedemdesiatdvaročného obyvateľa dediny Zlatná na Ostrove, ktorý bol kedysi vodný mlynár.

Dunajské zlato v rozprávkach

Každé dejiny, a tak aj dediny dunajského zlata sa začínajú rozprávkou. Dnes pomerne husto osídlená, úrodná oblasť Žitného ostrova a Szigetköz-u, voľakedy bola tisícmená a tisícvárna. Svet rusaliiek, mŕtve ramená riek, trasoviská, plávajúce ostrovy, trstinové porasty, bezodné studne, divoké lesy boli rovnako pre ľudí ako pre zvieratá nebezpečné a nespoznateľné.

Nie je teda náhodou, že už v predhistorickom období vznikla a ako farebný vták povestí šírila sa viera, že tento obrovský ostrov obývali krásne víly, zlomyselní a dobrotiví škriatci, bludičky, ktoré zapalovali trstinové porasty, rusalky, revajúci šarkany, obry, ktorým pripisovali nadprírodnú silu. A túto vieru ľudí v nadprírodnú moc spomínaných bytostí upevnilo

aj množstvo tu nájdených archeologických nálezov, ako obrovské kosti, kly, zuby, zbrane, náradia atď.

O tomto kraji sa môžeme dočítať v knihe Arnolda Ipolyiho, ktorá má názov "Magyar Mythológia", nasledovné:

"...Žitný ostrov /a tiež aj Szigetköz-Medziostrovie/ v dávnych časoch bol tak prekrásny, že ho nazývali Zlatou záhradou. Podľa povesti ľudu nespočetné množstvo ostrovov na Dunaji obývali víly, ktorých kráľovnou bola Tündér Ilona. Ona plávala sem a tam na Dunaji v podobe bielej labute preto, aby mohla nájsť svojho milého, prekrásneho kráľovského syna, Árgyilusa. V palácoch víl panovala taká pompa, akú ešte tuzemský smrteľník nikdy nevidel.."

V pamäti obyvateľstva Žitného ostrova ešte aj dnes žije spomienka na víly. Hovorilo sa, že veľké množstvo kavyľov, ktoré rástlo na brehoch Dunaja: "boli to vlastne zlatožlté vlasy víl, ktoré im kedysi vypadávali". Podľa ďalšej verzie ľudového rozprávania zlaté zrnká - ktoré zmývali na piesočnatých brehoch Dunaja - cez viac tisícročí - vypadávali z plášťov víl, ktoré boli tkané z lúčov mesiaca a slnka, z ich lupní vyrobených sandálov, a z ich zlatých vlasov.

Žitnoostrovský ľud veril teda v to, že zlato sa dostalo do Dunaja z vlasov, šiat a obuví víl? Áno, veril a to v takej miere, v akej je možné veriť pravdivosti rozprávok, ktoré uľahčujú každodenný život a dušu zošľachtujúcu, ťažkú prácu. No, pevný základ skutočného života nikdy sa mu nevyšmikol spod nôh.

Horeuvedené rozprávky teda nevyjadrujú nevzdelanosť a ľahkovernosť tu žijúcich ľudí, ale sú dôkazom ľudskej fantázie, ktorá vytvárala úraví umeleckú hodnotu, a tvorivej udržiujúcej sily, ktorá očarujúco spájala do silnej jednoty rozprávku a skutočnosť.

Naši predkovia vedeli to správne, že tu nájdené zlato bolo prinesené z ďalekých hôr a je alpského pôvodu. Ak by si túto skutočnosť neboli uvedomovali, nikdy by neboli išli k hornému toku Dunaja a k jeho prítokom ryžovať zlato. Chodili teda odtiaľto ryžovať zlato až do Sedmohradska /kde sa nachádza tiež povest o Tündér Ilone/, k hornému toku Tisy, k Hronu, Iplu, do okolia Zlatých Moraviec, k Dráve a Mure.

Človek, žijúci pri vode poznal najlepšie činnosť a povahu vody, veď ona mu dala cez stáročia "chlieb". V myslení člove-

ka, ako mytického hrdinu, vytvárajúceho úrodnú pôdu z močiarov, sa organicky spájali skutočnosť a rozprávka. Krutý život ho donútil myslieť a pracovať vždy rozumne, využívajúc danosti prírody a svojho okolia. Vedel dobre, kedy, kde a prečo stavia hrádze, no na druhej strane ak núdza, záujmy rodiny alebo väčšieho spoločenstva ho donútili, vedel tieto aj zničiť. A na druhej strane, aby svojmu životu dal krajší obsah, vytváral si rôzne povesti, rozprávky, piesne, ktoré sa šírili ústne pri jednotlivých príležitostiach, ako napr.: pri ohni ryžovačov zlata, rybárov, pastierov, pri páraní peria, pri lúpaní kukurice, pri vyrábaní a čistení zlata alebo práve pri opravovaní rybárskych sietí.

Dunajské zlato v skutočnosti

Dr. Baranyay József vo svojej knihe o ryžovaní zlata /Košmárom 1910/ píše, že žitnoostrovský ryžovač zlata vymyslel rozprávku o vílach iba preto, lebo inak si nevedel vysvetliť jestvovanie zlatého prášku v štrkovisku Dunaja.

Toto tvrdenie je smiešne. A ešte smiešnejšie je to, čo tvrdí vo svojej práci pod názvom: A magyar Duna és melléke /Maďarský Dunaj a jeho breh, 1867/ Kenessey Albert /táto kniha je ináč veľmi zaujímavá a významná/: "... ani jeden /ryžovač zlata/ nevychádza vo svojej práci z odborných racionálnych poznatkov. Nehľadá ani to, že odkiaľ sa dostalo zlato do vody, a kde možno nájsť najčistejšie zlaté zrnká...". Na toto tvrdenie odpovieme krátko takto: nevzdelaný, odborne nepripravený ryžovač zlata vždy by bol iba hladoval. No, máme na to dôkazy, že toto prastaré zamestnanie na Žitnom ostrove živilo stovky rodín a v oblasti Karpatskej kotliny tisíce rodín!

Jediným ozajstným odborníkom spôsobu získavania zlata z Dunaja bol "nevzdelaný" ryžovač zlata. Pravdivosť tohto tvrdenia sa dokázala i v našom storočí viackrát za sebou, keď vedomosti vzdelaných odborníkov zlyhali. Počas veľkej zlatej horúčky v našom storočí ani pomocou veľkých investícií nevedeli realizovať veľkopodnikovú ťažbu zlata z Dunaja a na určených miestach Kisalföld-u /Malá dolná zem/ ani maďarskí /v roku 1910 a neskoršie v tridsiatych rokoch /ani československí odborníci/ v strede tridsiatych rokov/. No, pravý ryžovač zlata na Dunaji vtedy ešte dobre žil z pokladov Dunaja a iba múdro sa usmieval nad bezvyslednými snaženiami odborníkov.

Pozrime teda, ako sa dostalo zlato do pieskoviska Dunaja?

O prírodných krásach Alpských hôr sa napísalo až doteraz veľa kníh. Ale, to už u nás málokto vie, že v ich horách možno nájsť cenné nerasty, že zlato ryžované zo štrkoviska Dunaja, Drávy a Mury má väčšinou alpský pôvod. Túto skutočnosť si u nás uvedomovali - okrem niekoľkých odborníkov - iba prostí ryžovači zlata.

Kto pochodí údolia Gastein a rauris Ache a porozpráva sa s ich obyvateľmi, počuje veľa zaujímavých vecí o niekdajšom bohatstve zlata tohto vidieka. Pangánauovci hovoria o tom, že kopce na brehoch Salzbachu zachovávajú spomienku niekdajšieho bohatého ryžovania zlata. Fakty, ktorých pravdivosť je už dokázaná svedčia o veku a bohatstve prastarých zlatých baní v Tauerne. Rimania vyťažili v nórskejších Alpách toľko zlata, že cena drahých kovov na celom území mohutnej rímskej ríše klesala na jednu tretinu.

Dunajské zlato sa teda dostalo do štrkoviska rieky z dnes už ťažko prístupných alebo ešte neodhalených nálezísk zlata Álp, hlayne z Vysokého Tauernu. V horách Tauernu ešte v tridsiatych rokoch nášho storočia ťažili v niekoľkých zlatých baniach. Dezső Pantó, banský hlavný radca, najvýznamnejší odborník zlata v strede tridsiatych rokov píše o tomto takto:

"... Zlato v Tauerne sa nachádza zviazané k sulfidom v žilách alebo ako jemné zrnká v podobe posýpania. V tých látkach, ktoré sa pomocou erózie dostali do riek Dunaj, Mura a Dráva možno nájsť aj látky žíl Tauernu..."

Zlaté zrnká, nachádzajúce sa v štrkopieskach Dunaja na Žitnom ostrove, v Szigetköz-u a tiež pri usadlosti Ács /územie MĽR/ sú preto tak mimoriadne drobné, a majú plochý tvar, lebo látka, v ktorej sa nachádza zlato sa počas dlhej cesty drví, mrví a ošúcha.

Najväčšie, u nás nájsené zlaté zrnko malo váhu 0,36 miligramov, a najdrobnejšie - ešte voľným okom viditeľné - zlaté zrnko malo 0,0014. Priemerná veľkosť zlatých zrníek je 0,01 miligramov. Nie je teda div, že k dunajskému ryžovaniu zlata treba mať veľa trpezlivosti, výdrže a v prvom rade odbornú znalosť.

Či sa oplatilo venovať sa ryžovaniu zlata?

Z vieruhodných prameňov vieme, že na území Uhorska v stredoveku ťažili najviac drahých kovov v Európe, a tiež najviac aj exportovali. Nie je tajomstvo ani to, že tu nie len ťažili zlato, ale aj ryžovali v štrkopieskach riek. Toto vyjadruje aj názov tohto druhu zlata "sárarany" /zlato z blata/ alebo "mossott arany" /ryžované zlato, zmývané zlato/. Slovo "sárarany" teda nepochádza zo slova "sárga" /žltý/, ale sa vzťahuje na blato, z ktorého vymývali zlato.

Nemusím ani zvlášť vyzdvihovať, že ryžovač zlata si získal svoj hľadaný poklad ľahšie ako baník ťažbou. Baník musel pri ťažkých pracovných podmienkach v zemi vyhľadať rudu, ktorá obsahovala zlato, vyniesť ju na povrch, rozdrviť a z toho vymývať zlato. No, ryžovač zlata musel robiť iba túto poslednú fázu práce, ostatné vykonala miesto neho príroda.

Jeden neznámy dominikán, ktorý v roku 1308 cestoval cez územia Uhorska, medzi inými píše nasledovné:

"... je to územie, ktoré má bohaté pasienky, dobrý chlieb, zlato a striebro... v štrkopieskach riek sa nachádza zlato. Preto tu páni stále ryžujú, vyrábajú a zbierajú zlato..."

V máji roku 1425 sa dozvie kráľ Zigmund, že sa cez hranice Uhorska prepašovalo do cudziny veľké množstvo zlata, hlavne ryžovaného. Preto potom prísny nariadením zakazuje, aby cudzinci kupovali na území Uhorska nespracované zlato.

Kráľ Matej roku 1486 vydal nariadenie vzťahujúce sa na ryžovanie zlata, podľa ktorého majiteľa pozemkov len v tom prípade mohli ryžovať zlato na svojich pozemkoch, ak im kráľ k tomu dal zvláštne povolenie.

Ďalšie nariadenia predpisovali aj to, že na ktorých miestach bolo možné zameniť ryžované zlato. A kto tieto príkazy neposlúchol neraz aj svojím životom doplatil za neposlušnosť.

Keby sa bolo nachádzalo len mizivé množstvo zlata v spomínaných riekach, neboli by sa tým zaoberali celé rady kráľovských nariadení.

Dňa 21. marca 1776 vydala Mária Terézia patent, ktorý sa vzťahuje na ryžovanie zlata v Uhorsku:

"... Keďže všeobecne je to známa vec, že nie len Dunaj, ďalej Dráva a Sáva, ale aj iné v Uhorsku, Chorvatsku, Slavónsku sa

nachádzajúce rieky a potoky vo svojich štrkopieskach nosia zlato, už aj pred tým sme milostive robili opatrenia vo veci vyhľadávania skrytých pokladov v riekach, ktoré v dôsledku nedostatočného využitia ostali podľa svojich prirodzených pováh bez úžitku stratené. Preto sme nariadili, aby nie len na kráľovských majetkoch horeuvedených krajín, ale aj na súkromných majetkoch, kde sú na to vhodné podmienky, začali ryžovať zlato. A aby vec nebola pozbavená priaznivého výsledku, preto k tejto veci, nie len ako k veci výlučne kráľovskej pokladnice, ale aj ako k veci verejne prospešnej v zmysle našej milostivej verejnej listiny z roku 1749, ktorú sme publikovali pre jednotlivcom a pre všetkých na usmerňovanie a na vedomie, teraz cieľom podporenia určitými modifikáciami milostivo vyslovíme: keďže doteraz snaha ryžovať zlato v Uhorsku a na iných pripojených územiach nie že nedosiahla očakávaný úspech, ale ešte aj z tohoto vyplývajúce príjmy do kráľovskej pokladnice z roka na rok sú nižšie, pri skúmaní príčin vysvitlo, že zemepáni, ktorí mali povolenie ryžovať zlato, neodovzdali nájdene množstvo na zámenu do kráľovskej pokladnice, hoci to patrilo k majetkom panovníka, na tomto poli boli aj rôzne zneužitia zo strany remeselníkov, hlavne klamstvá zo strany Židov; preto, aby kráľovská pokladnica neutrpela viac škody, považujeme za správne rozšíriť a obnoviť našu horeuvedenú milostivú listinu zo dňa 17. apríla 1749 podrobnejšími odsekmi a dodatkami, a proti porušovateľom väčší trest vymerať, tak pre osoh a zvyšovanie všeobecného dobra ako aj dvíhanie existujúcej ceny ryžovaného zlata v kráľovskej pokladnici.

Preto milostivo nariaďujeme: 1/ Keď zemepán na vlastnom území sám alebo so svojimi na tento cieľ vybranými ľuďmi si žiada ryžovať zlato, to nech je preňho síce dovolené, ale výhradou, že sám zemepán, alebo v jeho mene vybratí ľudia, ryžovači zlata odovzdajú ryžované zlato za uvedenú cenu, ako predmet na zámenu za hotové peniaze bez zamietnutia, bezokladne solným úradom, tridsiatkam, v dolných a horných častiach našej zeme sa nachádzajúcich banských úradoch, a nie, aby sa to v budúcnosti pod hoci jakou domnienkou, osobnou zámienkou zamietnuť

opovážili; tieto naše spomínané kráľovské a banské úrady dostanú pokyny k tomu, aby zemepán pri odovzdaní ryžovaného zlata náležite menšie množstvo pre vopred určený cieľ podľa množstva odovzdaného zlata vrátili. Toto beneficium avšak sa vzťahuje iba na zemepánov, ktorí ryžujú zlato, na svojich majetkoch sami, alebo na tento cieľ najatými ľuďmi, a ryžované zlato odovzdávajú úradom. Teda ryžované zlato iba títo môžu zakúpiť. Ináč mienime zakazovať, aby zemepáni, alebo hocikto iný od ryžovačov zlata zamenil, alebo pod zámienkou pre vlastnú potrebu sa opovážil zlato zadržať. Nebude dovolené zemepánom ryžovanie zlata prenajať, a takisto nesmie ryžovačov zlata nikto zatažiť žiadnou daňou. Ešte menej je dovolené brzdiť ich aby ryžované zlato odovzdali do kráľovských úradov, ba radšej, treba ich podporovať, poskytnúť im všetku pomoc. Kto by ich v tejto snahe zabrzdil, proti tým, ako proti ukracovateľom kráľovského dôchodku sa zavedie zákrok a podľa závažnosti sa potrestajú. Ďalej u tých zemepánov, ktorí nemajú záujem o ryžovanie zlata na vlastnom území, alebo túto činnosť zanedbali, ryžovanie zlata zorganizuje naša kráľovská pokladnica na základe nám prináležajúceho najvyššieho teritoriálneho práva vychádzajúc zo sily panovníckeho regálu, medzi ktoré patrí aj ryžovanie zlata. Teda toto právo po preukázaní sa týmto listom bude uplatnené voči zemepánom a ich šafárom a tiež zabrzdené, aby takto získané zlato z našej krajiny bolo tajne vyvážené, ako to zakazuje pod tarchou zhabania aj zákon 72. z roku 1659.

2/ Čo sa týka uloženia trestu voči tým, ktorí proti našim zákazom menovite proti ryžovaniu zlata falošne sa zachovávajú a takto našu zákaznú listinu porušia, keďže doterajší trest za pašeráctvo bol neúčinný, snáď preto, lebo pašovaná hmota aj rozlohove aj kvantitatívne bola malá a ľahko schovateľná, ale aj preto, lebo uložený trest bol sformulovaný na základe formy trestu baníckych pašerákov /a to, že pašerák okrem zhabaného pašovaného materiálu stratil aj svoje kone, voz a takýto baník zlata stratil aj svoje miesto v baniach/ aj v prípade ryžovačov zlata. Preto- ako sprísnenie - vyplývajúce z moci tejto našej listiny sa rozhodneme a prikazujeme, že v budúcnosti predavači a kupci ryžovaného zlata pre hatenie podvodníctva za každú pol unciu

/lót/ kúpeného alebo ryžovaného zlata je 50 forintov pokuty. Táto pokuta sa od šľachticov nevymáha ihneď, ale zákonnou súd-
nou cestou. Ďalej remeselník, ktorý takúto hmotu spracuje okrem
horeuvedeného trestu aj stratí svoje remeslo. Trest sa nevzťahu-
je na remeselníckeho majstra vtedy, keď zemepáni ryžované zlato
kupujú v úrade, a toto remeselníkovi dajú na spracovanie a oni
prácu prevádzajú skutočne z tohoto zlata. Títo na žiaden prípad
nie sú na trest predurčení. V takomto prípade sa uskutočnia ta-
ké ochranné opatrenia, že keď niektorý zemepán na výrobu istej
práce odovzdá majstrovi ryžované zlato, zároveň dá aj potvrden-
ku remeselníkovi, v ktorej podrobne uvádza množstvo odvozdane-
ho zlata a opíše, že dal zlato remeselníkovi na spracovanie pre
osobnú potrebu podpísaného.

Židom, ako na klamstvá najviac náklonným jedincom nech je
zakázané z moci tejto našej listiny zmenenie a hocijaké obcho-
dovanie so surovým zlatom. Nech sú, čo možno najprísnejšie tres-
taní ešte aj zvlášť vyhostením /alimatio/ Tým, ktorí udajú
prípady klamstva, nech prináleží tretina vylákaného materiálu.
3/ Aby zo zámny zlata mala verejnosť väčší zisk, a aby bola
v budúcnosti usilovnosť jednotlivcov viac podnetená, milostivo
sme uznali za dobré zvýšiť cenu odovzdaného zlata, a to, odte-
raz za váhu jedného zlata platia o 12 grajciarov viac. Tak te-
da teraz podľa zvýšenej ceny za pol unciu /lót/ dunajského ry-
žovaného zlata sa platí 13 forintov a 30 grajciarov, ďalej z
rieky Mura a Dráva 14 forintov a 45 grajciarov a z ostatných
riek 11 forintov. Každá nová pol uncia sa zakúpi o 1 forint
drahšie v našich kráľovských a banských úradoch, ako doteraz..."

Pod týmto textom je vlastnoručný podpis kráľovnej a ved-
ľa toho ďalší podpis: Josephus Bajzath, Episcopus Ansariensis.
Medzi týmito dvoma podpismi sa nachádzajú dve písmená: L.S.,
ktoré označujú miesto razítka /locus sigilli/.

Na zadnej strane patentu je napísané: "Táto listina bola
vydaná ryžovačovi zlata, obyvateľovi obce Vidovecz, na majet-
ku Csáktornya, v župe Zala, R. Kedrenesovi.
Kráľovský solný úrad /solný úrad preškrtnutý/ v N. Kanizsi
dňa 16. okt. 1831.

Pracovné náradia ryžovania zlata

Náradia ryžovačov zlata sú také prosté, ako sami ich používatelia. Veď, tajomstvo tohoto prestarého remesla sa ukrýva vo vedomostiach ryžovačov zlata a v spôsobe používania náradí a nie v samotných pracovných náradiach.

Oboznámime sa teda s pracovnými prostriedkami ryžovačov zlata! Nie je ich veľa, a hocikto môže ich vyhotoviť aj doma, ak má zmysel pre prácu s drevom.

1. Lopata, ktorej váha je primeraná váhe jej používateľa.
2. Lopata, na ktorej sa skúmalo množstvo zlata v štrkopieskach rieky. Vyhotovila sa z bukového dreva. Vnútoraná časť lopaty bola vypálená tak, aby 2-3 milimetrová vrchná vrstva bola úplne zuhoľnatená. V tejto vrstve sa ukrýva tajomstvo vedomostí ryžovačov zlata. Pomocou tejto čiernej vypálenej vrstvy sa zistilo množstvo zlata na určitom mieste v štrkopieskach rieky. Zlato totiž, keďže má väčšiu mernú váhu, a má drsný povrch, sa zachytilo na vypálenej časti lopaty a ostatné látky sa zmývali dolu, naspäť do vody. Takto ryžovač zlata ľahko zistil, že koľko zlatých zrníek bolo v určitom množstve štrku /obyčajne to boli 2 kg/. Táto činnosť sa nazývala "lapátpróba" /skúška na lopate/ alebo "aranynezés" /nazeranie zlata/.

3. Stôl na ryžovanie zlata má viac pomenovaní. Tieto sú: mosóasztal, asztal, aranymosópád, mosópád, pad, ló a csikó. Posledné dve pomenovania znamenali taký stôl, na ktorom miesto súkennej časti bolo husto vyryté. Z jednotlivých rysov dostali von hľadaný poklad pomocou špeciálneho náradia na vyškrabanie zlatých zrníek.

Stôl na ryžovanie zlata mal dve, tri alebo štyri nohy, a mal sklon na jednu stranu. Dávnejšie ho vyhotovovali z lipového dreva, neskoršie zo smreku. Je asi 130-150 cm dlhý a 60 cm široký. Na vyššej časti stola sa nachádza riečica, ktorú ryžovači zlata nazývali obyčajne "saroglya, sarogla, srágla". Na dolnej časti je súkno a kúsok nylonovej látky.

Toto náradie je najdôležitejšie zo všetkých ostatných, a jeho používanie sa osvedčilo cez stáročia. Na tomto stole prebieha vlastne to ryžovanie zlata.

4. Ďalší pracovný prostriedok bola lopata, ktorou sa naberala voda. Pôvodne sa vyrábala z jedného kusu hrubého bazového dreva, z najhrubšej časti kmeňa stromu a k tomu najbližšieho konára. Bolo to veľmi efektné, no mimoriadne ťažké náradie. Preto dnes ryžovači zlata používajú na tento cieľ troj-, štvor- alebo päťlitrovú plechovú krabicu od konzervy, na ktorú je namontovaná dlhá rúčka. Tento druh spomínaného náradia nie je pekný, ale podstatne ľahší ako pôvodný. Pomocou tejto lopaty oblievali vodou štrk, naložený na riečicu stola. Tento úsek práce je najťažší, ale práve túto prácu možno najľahšie mechanizovať.

5. Koryto /himba/ slúžilo na ďalšie čistenie zlatých zrníek od piesku. Vyhotovalo sa z dreva na formu malého koryta alebo člna. Jeho dno bolo vypálené na čierno. V našom storočí používali ryžovači zlata už aj korytá, vyrobené z plechu alebo z umelej hmoty, no, na týchto sa nezachytili tie veľmi drobné zrnká zlata, ako na korytách pripravených z dreva. Ryžovači zlata z dediny Ács /územie Maďarska/ dnes už vôbec nepoužívajú koryto.

6. Železná naberačka, ktorá slúžila na vypálenie zlata. Do tejto naberačky vložilo zlato s ortuťou a na ohni nechali ortuť odpariť zo zlata. Tento pracovný proces sa nazýval: "aranyégetés" /pálenie zlata/ alebo "kisárgítás".

Ryžovač zlata okrem tu vymenovaných náradí ešte mohol používať pri svojej práci niekoľko hrncov, benzínovú lampu, ortuť, kus zelenej kože alebo kúsok tkaného plátna.

Veľa pravých ryžovačov zlata, ale aj tí, ktorí ryžovanie zlata prevádzali pytliackym spôsobom, používali stôl na ryžovanie zlata bez súkna. V tom prípade totiž, ak musel rýchlo utiecť pred dozorom, tento stôl rýchlejšie vedel zbaľiť. Z rysov, ktoré boli vyryté na povrchu stola, vyčistil zlaté zrnká pomocou kúska železa, majúceho tvar písmena L.

Keďže ryžovač zlata menil miesto svojej práce často, potreboval aj čln, na ktorom boli ešte umiestnené: truhla na potraviny, železná trojnožka a kotlík, fúrik so širokým kolesom, ohrada, používaná ako vetrolam a bielizeň. Fúrik bol potrebný preto, lebo mohlo sa stať, že štrkopiesky, bohaté na zlato boli v dôsledku klesania vodnej hladiny, ďaleko od vody, ktorá je nenahraditeľná pri ryžovaní zlata. V takomto prípade ryžovač zla-

ta odviezol na fúriku štrk k vode. Koleso obyčajnej šírky bolo by sa zabáralo do mäkkého štrku a preto neraz ako koleso fúrika sa používal malý sud.

Vetrolam sa používal pri silnom vetre, a v nepriaznivom počasí neraz slúžil ako stan. Je to vlastne 2x2 m veľká stena pletená z vetiev, ktorú bolo možné postaviť pomocou dvoch žrdí.

Jednotlivé úseky pracovného procesu ryžovania zlata

Pracovný proces ryžovania zlata možno rozdeliť približne na tri úseky:

1. Vyhľadávanie zlata a tiež zistenie množstva zlata v štrku na určitom vybratom mieste.
2. Ryžovanie zlata.
3. Spracovanie zlatých zrníek, ich vypálenie a tavba.

1. Vyhľadávanie zlata

Práca ryžovača zlata sa začínala s tým, že sa usadil na dobre známom mieste pri brehu rieky, kde mienil hľadať zlato. Takýto breh mal tri rozdielne časti. Najďalej od rieky boli lúky, pasienky a les. Táto časť sa nazývala "magaspart" /vysoký breh/. Bližšie k vode sa nachádzala druhý diel a to tzv. "partfal" /pobrežná stena/. Tretia časť bola úplne pri vode a pokračovala aj pod vodou. Táto časť mala pomenovanie "partlejtš" /pobrežný svah/. Šírka tejto tretej časti závisela vždy od hladiny vody.

Tu musíme pripomenúť, že v našom prípade rieka a hľadiska nášho predmetu bádania vykonáva súčasne dve práce. Na jednej strane prináša zlato, ktoré je hlavne alpského pôvodu, a na druhej strane vymýva zlaté zrnká spolu s odtrhnutými časťami z brehov rieky.

Ryžovač zlata teda pochodí celý breh rieky, pri čom skúma štrk, a hlavne podľa jeho farby určí v ňom množstvo zlata. Dobré vie, že sa zlato nachádza vždy spolu s červenou žulou, ktorá dáva štrku charakteristickú farbu. Po takomto určení dobrých miest na ryžovanie, nasleduje nazeranie zlata, čiže spočítanie zlatých zrníek v tom množstve štrku, ktoré sa zmestí na lopatu. Ak Dunaj prinášal málo zlata, ryžovač zlata sa us-

pokojoval aj s 40-60 zlatými zrnkami. O bohatej úrode hovoríme vtedy, ak ich počet bol 200 alebo viac. Našli sa aj také miesta, kde prúd rieky nahromaždil veľa zlatých zrníek. Na takýchto miestach, napr.: pri usadlosti Ásványráró /územie Maďarska/ alebo pri Palkovičove na 1 m³ pripadlo 1 gr zlata, pri Ács /územie Maďarska/ a pri Zlatnej na Ostrove 0,7-0,8 g zlata.

Vo zvýšení množstva zlatých zrníek na určitých miestach hralo dôležitú úlohu vlnobitie a zmena výšky hladiny vody. Dopomáhal aj vietor. Voda pri zvýšení hladiny prináša štrk so zlatými zrnkami, ktorý pri znížení hladiny sa usadí na brehu rieky. Na základe tejto skutočnosti môžeme povedať, že najbohatšie náleziská zlata sú na najvyššej časti pobrežného svahu, na tzv. "habzás". Takáto vrstva štrku nikdy nie je hrubá, obyčajne okolo 10-20 cm, prípadne 0,5 m. Hrúbka tejto vrstvy je priamo úmerná času trvania záplavy.

2. Ryžovanie zlata

Ryžovač zlata po určení dobrých nálezísk postupne nahromadí pri vode do menších kôp štrk bohatý na zlaté zrnká. Tu postaví aj svoj stôl na ryžovanie zlata, a to tak, aby jeho dlhšia strana bola približne rovnobežná k rieke a pri tom jeho nižšia časť bola trochu bližšie k vode. Takýto stôl - ako sme to už hovorili - je 130-150 cm dlhý a 60 cm široký. Je vyrobený zo smrekového dreva. Na pozdĺžnej časti a na hornej kratšej časti stola je 3-4 cm vysoký okraj. Má štyri nohy, dve dlhšie a dve kratšie, z čoho vyplýva, že doska stola má sklon na jednu stranu /uzaviera 10-12 stupňový uhol/. Dve dlhšie nohy sú "pod hlavou stola" a dve kratšie "pod nohami stola". Na vyššiu časť stola je priložená asi 40-45 cm široká riečica, ktorá pozostáva z dreveného rámu /tento je na jednej strane otvorený/ a je zhotovený z pevnej drátenej siete. Otvorená strana riečice je na tej strane stola, ktorá je bližšia k rieke. Pod riečicou je pripevnená silná nylonová látka.

Na dolnej časti stola sa nachádza súkno. Všeobecne sa používa na tento cieľ hrubé, huňaté súkno čiernej alebo inej tmavej farby. Táto súkenná časť nie je z jedného kusu látky, ale pozostáva z 4-6 častí. Sú to asi 20-25 cm široké a 70 cm dlhé

súkenné pásiky. Pred použitím ich dobre namočia do vody, a vodou oblejú tiež povrch stola, aby sa na to lepšie nalepili súkenné pásiky. Ich postupné nakladanie na stôl začnú vždy od dolného kraja, aby jeden druhý pokrýl. Snažili sa takto vyhnúť tomu, aby sa piesok obsahujúci zlaté zrnká dostal pod súkenné pásiky. Posledný pásik sa nazýva "láb" /noha/ a vrchný "fejposztó" /hlavné súkno/. Vrchný okraj hlavného súkna pokrýva nylonová látka, umiestnená pod riečicou.

O správnom zostavení stola na ryžovanie zlata sa presvedčí ryžovač zlata tak, že na riečicu leje čistú vodu a pozoruje, či sa voda dostane rovnomerne na povrch súkennej časti. Už z praxe vie, že pri menších zlatých zrnkách musí mať stôl väčší sklon a naopak pri väčších zlatých zrnkách menší sklon.

Zo štrku, vopred pripraveného do menších kôp asi na 1-1,5 m od stola, priloží ryžovač zlata naraz na riečicu 3-4 prípadne 5 lopát a pomaly oblieva ho vodou dovtedy, kým na riečici zostanú iba kamene; piesok so vzácnymi zlatými zrnkami sa usadí na súkne. Tento pracovný proces musí človek denne často aj tisíckrát vykonať. Piesok z kameňov sa dostane najprv na nylonovú látku, nachádzajúcu sa pod riečicou, a potom sa zachytí na súkenných pásikoch. Odtiaľto voda postupne zmyje dolu drobné kamienky, ľahký kvarcový piesok a tiež piesok červenej žuly. Veľká časť železného prášku a zlaté zrnká s veľkou mernou váhou sa zachytia na súkne.

Ak sa ryžovačovi zlata vidí, že súkno je už "plné", to znamená, že na ňom nemožno nájsť také miesto, kde by sa mohlo zlato zachytiť, začne oblievať súkno vodou potiaľ, kým zmyje dolu žltý a červený piesok a časť železného prášku.

Po skončení tejto práce vo veľkej nádobe vyperie súkenné pásiky. Začne prácu s hlavným súknom. Až potom postupne za sebou zobere aj ostatné, a po vypraní ich podľa pôvodného poradia vráti naspäť na stôl. Ryžovanie zlata na stole možno robiť aj v noci, ak ryžovač zlata si nahromaždil cez deň dostatočné množstvo štrku. Okrem toho musí vedieť už zo skúsenosti, že kedy je súkno plné.

Tu musíme hovoriť o "tmavej tieni" zlata, o čiernom piesku, o železnom prášku. Je to vlastne prášok magnezitu, pirytu a

eruptických hornín. Platili za toto dobré peniaze. Mestá, od ktorých si ryžovači zlata prenajali určité časti brehov rieky a plytčiny, si žiadali totiž od nich okrem iného aj určité množstvo železného prášku ako jednu formu platidla. Železný prášok sa používal ako piják. Nasypal sa na čerstvo napísaný text, aby rýchlejšie uschol.

Dozvedel som sa, že presne pred deväťdesiatimi rokmi traja ryžovači zlata predávali v Šamoríne zlato a železný prášok. Starosta mesta, Ferenc Sidó hneď od nich kúpil také množstvo železného prášku, ktoré im vystačilo na celý rok.

Antal Khín, prvý riaditeľ Šamorínskeho múzea o tomto píše takto:

... "Okrem zlata zárobok ryžovateľov zlata tvoril aj železný prášok, ktorý predávali do úradov. V jednotlivých dedinách bolo zvykom, že ryžovači zlata museli ako ročné platby odovzdať aj určité množstvo železného prášku: vo Vojke nad Dunajom, v Dobrohošti pri zaplatení 5 forintov a v Šamoríne pri zaplatení 10 forintov museli ešte odovzdať pol vreca železného prášku. V starých zápisniciach v Šamoríne ešte i dnes možno zbadieť železný prášok ryžovačov zlata zpred niekoľkých storočí..."

Čistenie, spracovanie a tavba zlata

Táto práca sa robí v tom ročnom období, keď už ryžovač zlata pre nepriaznivé prírodné a poveternostné podmienky nemôže vonku pri rieke pracovať. Čistenie zlata od čierneho piesku sa deje už doma, obyčajne v zime. Za dve hrste si priloží na koryto, naleje na to vodu a nad väčšou nádobou, plnou vodou, hojďá dovtedy, kým na ňom zostane iba zlato a veľmi málo piesku. Keďže zlaté zrnká majú oveľa väčšiu váhu ako piesok, zoskupujú sa na jednom konci koryta. Táto práca je zdĺhavá, môže trvať aj viac mesiacov. Pravý ryžovač zlata sa snažil o to, aby jeho materiál bol čím čistejší, aby mal čím tmavšiu farbu. Začiatčovníkovi totiž sa mohlo stať, že látka čakajúca na čistenie s ortuťou mala červenohnedú farbu, čo znamenalo, že obsahuje veľa piesku červenej žuly. V tomto prípade ryžovač zlata musel oveľa viac ortuti použiť pri čistení zlata, ako v prvom prípade.

Materiál na čistenie s ortuťou musel byť v takom stave, aby pri stlačení v hrsti z neho nekvapkala voda a po otvorení dlane zostal spolu a aby boli vidieť v ňom stopy dlane a prstov. K tomuto materiálu sa dávalo štyrikrát toľko ortute, koľko zlata obsahoval pôvodný materiál. Napr.: na 10 dkg zlata sa dávalo 40 dkg ortute. Ak to bolo možné, túto prácu vykonávali v zime, lebo ortuť sa parí pri -13°C /zamrzne pri -40°C /. Túto látku bolo treba rukou zmiesiť podobne, ako treba vypracovať cesto. Počas zmiesenia zlaté zrnká zmiznú z látky, a miesto nich sa objavia strieborné. Stane sa totiž to, že sa zlaté zrnká potiahnu s ortuťou. Na takto vypracovaný materiál /keď už nie je v ňom ani jedno zrnko zlata samostatne/ nalejú toľko vody, aby sa látka v nej voľne rozpustila. Pomalými kruhovými pohybmi opatrne rozhybu misu s jej obsahom. Začínajú sa pomaly oddeľovať guľky od piesku a spájajú sa v jeden celok. /Medzi týmito guľkami je totiž rozdiel. Ortuťové guľky, ktoré nosia v sebe zlato, majú tlmenú farbu, a tie, ktoré sú prázdne sa ligotajú/. Tento celok má podobnú formu, ako améba, a po dlhšom hýbaní sa zmení jeho tvar na tvar pulca. Po takomto výsledku svojej práce ryžovač zlata hovorí:

- Pozrite, ortuť má chvost!

- Zlato má chvost!

A tento chvost obsahuje zlaté zrnká s najväčšou mernou váhou, a preto počas pohybovania skutočne vyzerá ako jeden bystrý, strieborný pulec. Ak pohyby náhle zrýchlime, môže sa stať, že sa chvost odtrhne od "tela pulca".

Ryžovač zlata, po takomto pozbieraní zlatých zrníek celý materiál preleje do plytkej misy, a pomaličky vyčistí zlato od piesku, podobným spôsobom, ako to robil pri čistení zlatých zrníek v koryte. Aby mohol túto prácu čím presnejšie vykonať, najradšej robil osamote. /Na druhej strane sa hovorilo, že ryžovač zlata takto chcel utajiť množstvo vymývaného zlata./ Keď v mise je už takmer čisté zlato, premiestni ho do jedného taniera. Takto očistené zlato zabalí do kúsku jelenej kože a začne ho silne tlačiť a skrúcať, žmýkať, aby sa ortuť dostala von zo zlata. Na túto vlastnosť ortute hovorili ryžovači zalata

v Szigetköz-u: "az arany kieszarja a higanyt" /zlato vysere ortuť/. Aby ostalo v zlate čim menej ortute, nožíkom ešte silne udieral materiál v jelenej koži. Túto prácu robil vždy nad vodou, kde potom pozbierali ortuťové guľky. Tieto bolo možné používať neustále.

Z obashu vrecúška ryžovač zlata urobil v dlani guľku, ktorá vzhľadom na to, že ešte obsahovala určité množstvo ortute, mala striebornú farbu. Preto bolo treba ju vypáliť. Ak ryžovač zlata nemá veľa skúsenosti vo vytlačaní ortute zo zlata, odporúča sa túto guľku zabaliť do plátna. Môže sa stať totiž, že ak obsahuje veľa ortute, počas vypálenia pri vyparovaní ortute sa guľka roztrhne. Vypálené zlato má obyčajne tvar podobný bochníku, ktorý vytvárajú malé zlaté guľôčky, takže vyzerá ako rybacie ikry.

Pri vypálení treba dávať dobrý pozor na smer vetra. Para ortute je ľudskému organizmu škodlivá. Väčšie množstvo pôsobí smrteľne. Preto pri vypálení ryžovač zlata si drží medzi zubami zlatú platňu alebo zlatý peniaz, na ktorý sa ortuť usadí. Ortuť z týchto predmetov dostanú dolu tiež vypálením.

Ryžovači zlata voľakedy nazývali ortuť slovom "kénesö", alebo podľa ľudového nárečia na Žitnom ostrove "kínyesö", jednoduchšie aj "nyesö". Slovo "nyesö" totižto znamená "rezač". Podľa nich teda ortuť "vyreže" zlato z ostatných hmôt, v ktorých sa nachádza.

Očistené zlato je veľmi pekné, ale nie je súce na predaj za normálnu cenu, lebo obsahuje ešte istú časť ortute a tiež škváry, ktoré sa vytvárali v ňom pri vypálení. Iba po tavbe a po očistení jeho plochy kyselinou dostane svoju pravú farbu a možno ho speňažiť.

Ryžovač zlata vloží malý bochník do malého téglika, ktorý môže byť z vypálenej hliny, zo šamotovej tehly alebo z dreveného uhlia, a nad plameňom benzínovej lampy začne ho taviť. Počas tavenia sa guľôčky lesknú nádhernými farbami. Pred očami ryžovača zlata sa zlatý bochník sťahuje, stráca zo svojho objemu /asi dve tretiny/ a veľmi málo aj zo svojej váhy; vyprchá z nej totiž aj posledné najmenšie množstvo ortute. Po

očistení zlata kyselinou sa stane pravým, ľahko speňažiteľným, deväťstopäťdesiat-deväťstosedemdesiat puncovým zlatom, za gram ktorého platila Maďarská štátna banka v roku 1981 štyristosedemdesiat forintov, a na jar 1982 päťstotridsať forintov. Túto cenu by za takéto zlato zaplatila aj Československá štátna banka, keby niekto jej toto ponúkol na predaj.

Pre zaujímavosť prezradím, že z týchto menších a väčších gulôčok vznikli v rozprávkach sa nachádzajúce elementy, ako zlaté lieskovce, zlaté orechy, zlaté jblíká... Ako? Na túto otázku už nemôže nikto dať správnu odpoveď. Azda zvedavým deťom alebo dospelým povedal niektorý veselý ryžovač zlata, že ich oberal zo stroma alebo z kríčka. A prečo by mu neboli verili "na zemi zázrakov" v niekdajšej "Zlatej záhrade", kde tak chodili medzi ľuďmi víly a tátoš "Göncöl", ako legendárny Kristus. A potom sa šírili povesti cez stáročia o zlatonosných kríčkoch, stromoch krásneho Žitného ostrova a Szigetköz-u, a možno, že sa tradujú i dnes.

Z á v e r

Z tu predloženej práce vieme, že ryžovanie zlata na brehoch riek v Karpatskej kotline bolo veľmi záhadným, prastarým zamestnaním. Zaiste preto, lebo ryžovač zlata nič, alebo veľmi málo prezradil nezasväteným o tajomstvách tohto zamestnania.

Jedine týmto sa dá vysvetliť to, že dnes z obyvateľov Maďarska snáď sto ľudí vie toľko o histórii tohoto prastarého zamestnania, koľko som mohol ja v tejto práci zhrnúť. U nás na Slovensku je tento pomer ešte horší. O tejto téme sú nakrútené dva filmy.

Dunai aranymosás

Egyszer régen, nagyon régen élt a szép Duna mentében egy daliás, daloskedvű molnár, kinek csodálatos malmába hordták örletni gabonájukat a csallóközi tündérek...

Színarany szekéren,

napküllős szekéren

hordják a színarany kévét...

Színezüst szekéren,

holdküllős szekéren

hordják a színezüst kévét...

Arany fénykévékből - ezüst fénykévékből

arany szemek esnek - ezüst szemek esnek.

Valóban csodálatos malom volt ez, méltó az Aranykert sok-sok csodájához. Hiszen a

napkorong - egy arany malomkő,

rajt örlik színarany búzákat,

holdkorong - egy ezüst malomkő,

rajt örlik színezüst búzákat...

Arany búzaszemből - ezüst búzaszemből

arany lisztek lesznek, ezüst lisztek lesznek.

A színarany malomkővön és a színezüst malomkővön örített színarany liszteket, színezüst liszteket hintették, szórták a tündérek pazarló kézzel a csallóközi vizek fővényére, s évente egyszer minden ember annyit szedhetett belőle, amennyi a tarisznyájába belefért. Aki másodszor is kiment aranyat gyűjteni, csak otthon vette észre, hogy arany és ezüst helyett hitvány homokot cipelt görnyedésig. Az így megszégyenített emberek soha többé nem próbáltak túljárni a jóságos tündérek eszén. De nem is volt akkor nyomorult szegény ember ezen a vidéken...

Minden megváltozott, amikor kegyetlen, rabló ellenség tört hazánkra és pusztítva, égetve, gyilkolva rontott végig az Aranykerten is... Temetetlen holttestek, felégetett falvak jelelték a rabló ellenség útját... Amikor végre kitakarodtak hazánkból és rejtekükből előmerészkedtek a csallóköziek, szegényebbek, szerencsétlenebbek voltak a legnyomorultabb koldusnál. Hol voltak akkor már a színarany búzákat és a színezüst búzá-

kat termő földek? Hol volt a színarany és a színezüst malomkő?
Hol voltak akkor már a jóságos tündérek?

Elpusztított malma láttán búnak adta fejét a daliás molnár.
Elhatározta, hogy örökre elhagyja nemrégiben még olyan szép,
olyan gazdag, olyan boldog szülőföldjét! Már éppen indulni akart,
amikor nagyszakállú vénember képében megjelent előtte Göncöl-
-táltos.

Két bűvös szitát ajándékozott a molnárnak:

az egyik színaranyból volt, a másik színezüsből volt. S
azóta a molnár a napsugárból aranyport, a holdsugárból ezüst-
port szitál a Duna fővényére, amit a szorgalmas csalló- és
szigetközi aranyászok nehéz munkával kimosván a fővényből, az
erős falú, soktornyú Győr gazdag városába szoktak beváltás vé-
gett elvinni...

Hát ez a dunai arany rövid története.

Töltéssy Mihály hetvenkilencéves
csallóköz-aranyosi lakos, egykori
vizimolnár elbeszélése alapján.

A dunai arany a mesében

Minden történelem, így a dunai arany története is mesével
kezdődik. A Csallóköz és a Szigetköz, ez a ma oly termékeny,
aránylag sűrűn lakott vidék, ezernevű és ezerarcú táj volt vala-
ha. A sellők, a holtágak, ingó lápok, úszó szigetek, nádasok,
feneketlennek vélt vizikutak, vad erdők állatra és emberre
egyaránt veszedelmes, kiismerhetetlen világa volt.

Nem véletlen tehát, hogy már a történelmi előidőkben kiala-
kult itt a hit és szárnyra kelt a regék színes madara, hogy ezt
az óriási szigetséget, ezt a kis országnyi területet földöntú-
li hatalommal felruházott, meseszép tündérek, gonosz és jósa-
gos manók, lápvilágot gyújtogató lidérkek, villik, sellők, bö-
bőlő sárkányok és fanyűvő óriások lakják...

A földből s a vizekből, ezek fővényéből előkerült óriási
csontok, agyarak, fogak, csodálatos fegyverek, páncélok és
szerszámok sokasága is csak megerősítette az egykori környék-
beli lakosokat ebben a hitükben.

Ipolyi Arnold Magyar Mithológia című könyvében többek kö-

zött a következőket olvashatjuk erről a vidékről:

"... A Csallóköz /és a Szigetköz/ tája a régi időkben olyan mesés szép volt, hogy Aranykertnek nevezték. A Duna megszámlálhatatlan szigeteit a tündérek lakták, kiknek királynőjük: Tündér Ilona, hófehér hattyú képében úszkált a Dunán, hogy megtalálja szíve párját, Árgyílust, a csodaszép királyfiút. A tündérek palotáiba földi halandó által sohasem látott fény, pompa uralkodott..."

A tündérek emléke ma is él a csallóközi magyar nép ajkán. Él abban a tömördek árvalányhajban, mely valósággal ellepte a fenyéres helyeket, mert a rege szerint "nem egyebek azok, mint az egykor itt élt tündérek elhullajtott aranyzóke hajszálai". A mese szerint hajdani ittlakozásuk bizonyítéka az az aranypor is, melyet már évezredek óta mosnak a Duna homokjából. Ezek az arany szemcsék - egyes regék tanúsága szerint - a tündérek hold-sugárból-napsugárból szőtt köntöséből, virágszirom sarujából, arany hajából hullottak egykor a hullámokba és a parti fővenyre.

Hitte a csallóközi és a szigetközi ember, hogy az arany a tündérek hajából, cipellőjéből került a Duna fővenyébe? Hitte, annyira hitte, amennyire hinni lehet, amennyire hinni is kell az életét megszépítő, a lelkét nem sító, a nehéz munkát megkönnyítő mesék igazában, de a valóság szilárd talaja azért sohasem csúszott ki a lába alól.

Ezek a mesék, regék tehát nem az itt élő nép tudatlanságának, hiszékenységének, hanem igazi művészi értéket teremtő képzeletének, a valóságot a mesével csodálatos egységbe ötvöző, alkotó és fenntartó erejének ékes bizonyosságai.

Őseink nagyon jól tudták, hogy a távoli hegyekből hozza ide a nagy víz a főként alpi eredetű aranyat. Ha ezzel nincsenek tökéletesen tisztában, soha nem mennek fel aranyászni a Duna felső folyásához és mellékfolyóihoz, ahogyan eljártak innét aranyat mosni Erdélybe /Tündér Ilona másik szállásterületére/, a Tisza felső folyásához, a Garamra, az Ipolyra, Aranyosmarót környékére, de a Drávára és a Murára is.

A víz mellett és főként a vízből élő ember mindenki másnál jobban ismerte a víz tevékenységét, hiszen évszázadokon keresz-

tül nem a föld, hanem víz volt "kenyéradó gazdája". A vizekből, ingoványokból mítoszi hősként gazdagon termő földet teremtő emberben jól megfértek egymás mellett az élet minden: durva, vaskos, nem egyszer kegyetlen és véres valósága, meg a valóságot megszipító, megnemesítő mese. A kemény - és sokszor irgalmatlanul nehéz - élet rákényszerítette őt a józan, előrelátó, apró jelekből és nagy ígéretekből is következtetni tudó gondolkodásmódra és cselekvésre. Tudta jól, mikor és miért épít gátakat és töltéseket szinte emberfeletti munkával, de ha kellett, ha a szükség, a család vagy egy nagyobb közösség érdeke erre rákényszerítette, önmaga rombolta szét ezeket, hogy a víz ismét járhatatlanná tegye faluját, tanyáját környékét és megvédje őt a rabló ellenségtől, vagy a honi adószedők, erőszakos térítők gyakori látogatásaitól.

Viszont, hogy az életét szebbé, tartalmasabbá tegye, szájról-szájra adta tovább a meséket, regéket, népdalokat az aranyászs-, halász- és pásztortüzek mellett, kukorica- és tollfosztás-, az arany foncsorítása vagy éppen az öreghaló javíthatása közben.

A dunai arany a valóságban

Dr. Baranyay József a csallóközi aranymosásról szóló könyvecskéjében /Komárom, 1910./ azt írja, hogy a csallóközi aranyász csak azért ötlötte ki a tündérmeséket, mert nem tudta másként megmagyarázni magának, hogyan került az aranypor a Duna fővenyébe!...

Nevetséges ez az állítás, de még nevetségesebb az, amit Kenessey Albert A magyar Duna és melléke című, egyébként igen érdekes és értékes írásában /1867-ben/ állít:

"... Egy /aranyász/ sem alapítja e foglalatossága jövődjét szakértelmi ismeretekre. Nem keresi, honnan jönnek, mely könnem porai közé vegyülve találni legbiztosabban az arany szemeket.."

A tudatlan, a szakmai ismereteket nélkülöző aranyásznak mindig felkopott volna itt az álla, márpedig évezredekig éltette ez a csallóközi ősfoglalkozás a családok százait, s a Kárpát-medence viszonylatában pedig ezreit!

Hogy a dunai aranymosás egyetlen igazi szakembere egyedül és kizárólag csak a "tanulatlan" aranyász, az bebizonyosodott

századunkban már többször egymásután, amikor a "tanult szakemberek" egész garmadájának minden tudománya csődöt mondott, s a századunkbeli nagy aranylázak idején, óriási anyagi áldozatok és szellemi tökebefektetés árán sem tudták realizálni a Duna és a kisalföldi főveny meglévő aranykincsének nagyüzemi kitermelését sem a magyar /1910-ben, majd a harmincas években/, sem a csehszlovák szakemberek /a harmincas évek derekán/. Az igazi dunai aranyász akkor még nagyon jól megélt a dunai főveny kincséből, s csak mosolygott bölcsen a szakemberek meddő erőfeszítésein.

Lássuk csak hát, hogy honnét is kerül az arany a Duna - ma már semmibe vett - fővenyébe?

Az Alpok természeti szépségeiről írtak már egy könyvtárra való könyvet, azt azonban nagyon kevesen tudják nálunk, hogy hegyeiben ásványi kincsek is vannak, hogy a Duna, a Dráva és a Mura fővenyéből évezredek óta mosott aranszemcsék többségükben alpi eredetűek. Ezzel nálunk - néhány szakemberen kívül - inkább csak az egyszerű aranyászok voltak és vannak tisztában.

Aki a gasteini vagy a raurisi Ache völgyeit járja, lakóival szóba elegyedik, sok érdekes dolgot hall a vidék egykori aranygazdagságáról. A panganauiak arról beszélnek, hogy a Salzbach partján lévő sajtáságos halmok és buckák az egykori gazdag aranymosás emlékét őrzik. Hitelesen bizonyítható tények szólnak a Tauernben lévő ősi aranybányák koráról és gazdagságáról. A rómaiak a nóri Alpeseekben annyi aranyat termeltettek ki, hogy a nemesfém értéke az egész hatalmas római birodalomban az egyharmadára csökkent.

A dunai arany tehát az ércekben egyáltalán nem szegény Alpok ma már nehezen hozzáférhető - vagy még fel nem tárt - aranyereiből, főként a Magas-Tauernből kerül a parti fővenybe. A Tauernben századunk harmincas éveiben még műveltek néhány aranybányát. Pantó Dezső bányafőtanácsos, az arany legkiválóbb magyar szakembere így ír erről a harmincas évek derekán:

"... A Tauern aranya telérekben szulfidokhoz kötve, vagy finomszemű behintés alakjában fordul elő. Abban az anyagban, amit az erózió onnan elindított s a Duna, Mura, Dráva és mellékfolyói mint kavicsot legörgetnek, megtaláljuk a Tauern teléreinek anyagát is ..."

A csallóközi, a szigetközi és az ácsi főveny mosható szabad aranya azért olyan rendkívül aprószemű, mert ebből a hosszú úton zúzódó, morzsolódó, kopó anyagból útközben ez az arany szabadul ki és verődik laposra.

A legnagyobb nálunk talált szem súlya 0,36 milligramm, s a legapróbb - még szabad szemmel látható - aranyszemé 0,0014, az átlagé pedig 0,01 milligramm. Nem csoda tehát, hogy annyi türelem, kitartás és elsősorban szakértelem kell a dunai arany mosásához.

Kifizetődik-e az aranymosás?

Teljesen megbízható forrásból tudjuk, hogy Magyarország az egész középkoron át Európának a legnagyobb nemesfémét bányászó és nemesfémét exportáló állama volt. Nem titok már az sem, hogy nálunk az aranyat nem csupán bányászták, hanem mosták is a folyók, folyamok aranyat tartalmazó fővenyéből. Mivel pedig a torkolattelepek aranyát úgy mosták ki az iszapból, homokból, sárarany vagy mosott arany lett a neve. A sárarany szó tehát nem a sárga és az arany szó összevonásából keletkezett, nem sárga aranyat, hanem "sárból" mosott aranyat jelent.

Talán mondanom sem kell, hogy az aranyász könnyebben, kevesebb fáradsággal jutott az aranyához, mint az aranybányász. Az utóbbinak ugyanis az aranyat tartalmazó ércet ki kellett fejtenie a bánya mélyén, azt felszállítani a felszínre, összezúzni, a zuzadékot vízzel mosni, hogy az idegen anyag elváljon az aranytól. Az aranymosó viszont csak az utolsó aktust végzi el, a vízzel való mosást. A többit elvégzi helyette a természet.

1308-ban egy - magát meg nem nevező - domokos barát utazik át Magyarországon és többek között a következőket írja:

"... Légelőkben, kenyérben, húsban, aranyban és ezüstben bővelkedő föld ez ... a folyók legtöbbszörének homokja aranyat hord. Ezért aztán Magyarországon az urak állandóan mosatják, termeltetik és gyűjtik az aranyat..."

1425. májusában Zsigmond király megtudja, hogy hazánkból igen nagy mennyiségű - főleg mosott aranyat visznek, csempésznek ki külföldre. Szigorú rendelettel megtiltja, hogy Magyarországon feldolgozatlan aranyat vásároljanak az idegenek.

Mátyás király 1486-ban ad ki az aranymosásra vonatkozó rende-

letet, mely szerint a földtulajdonosok a saját birtokukon is csak akkor moshatnak aranyat, ha erre a király külön engedélyt ad nekik.

Egymást követik a szigorúbbnál szigorúbb rendeletek, melyek szerint a mosott aranyat csak az aranybeváltóhelyeken szabad értékesíteni. Aki ennek a kötelezettségének nem tesz eleget, az nem egyszer az életével is lakolhat engedetlenségéért. Ha a mosott arany mennyisége elenyészően csekély lett volna, nem foglalkozik vele a királyi rendeletek és pátenslevelek egész sora.

Mivel szorosan hozzátartozik az aranymosás történetéhez, rendkívül érdekes kultúrtörténeti adalékként és bizonyítékként közre adom Mária Teréziának 1776. március 21-én kiadott pátenslevelét csaknem egész terjedelmében. Az okirat szövege hű magyar fordításban a következő:

"... Miután köztudomású dolog, hogy nem csupán a Duna, továbbá Dráva és Száva, hanem más Magyar-, Horvát- és Szlavonországban lévő folyók és patakok iszapjukban aranyat hordanak, már ezelőtt is kegyelmesen intézkedtünk az ilyen, víz és iszap alá rejtett kincsek ügyében, amelyek a rájuk fordított munka hiányában, saját természetük szerint, haszon nélkül elvesznek. Ennél fogva elrendeltük, hogy a fent felsorolt országok közvetlen uralma alá tartozó kincstári birtokainkon, hanem a magánuradalmaik területén is, ahol erre kedvező lehetőség kínálkozik, aranymosás kezdődjék! Hogy pedig az ügy kedvező eredményétől meg ne fosztassék, ezt, mint nem csupán királyi kincstárunknak, de magának a közügynek is hasznos ügyet 1749. évi kegyelmes nyílt levelünk értelmében, melyet egyeseknek és összeseknek irányítására és tudomásul vétele végett publikáltattunk, most pedig határozott módosításokkal való támogatás céljából kegyelmesen kimondjuk: hogy mivel eddig e szándék, t. i. az aranymosás Magyarország és az ahhoz kapcsolt részek területén nemcsak a várt sikert nem érte el, sőt még az ebből folyó kincstári bevételek is, mint ezt a tapasztalat igazolja, évről-évre fogynak, az okok vizsgálatánál pedig kitűnt, hogy az aranymosás beneficiumát élvező földesurak az összegyűjtött aranyat, noha ez fejedelmi regálét képez, a kincstárnak - beváltás végett - átszolgáltatni mulasztják, különben is e téren még többféle visszaélés követtetik el az iparosok, főleg pedig sok csalás a zsidók részéről; ennél fogva, hogy a kincstár

károsodásának némi gát vettessék, jónak láttuk a fent érintett 1749. évi, nevezetesen április hó 17-én kiadott kegyelmes páten-sünket részletező fejezetekkel és záradékokkal bővítve megújíta-ni, megszegői ellen pedig - az eddiginél nagyobb - büntetést szab-ni ki, úgy a közjónak haszna és emelése, mint pedig a mosott arany kincstárunknál leendő árának emelése és jobbítása céljából.

Ennélfogva kegyelmesen elrendeljük: 1/ hogyha magán-földes-úr saját területén az aranymosást közvetlenül, vagy a célra állítandó emberek által kívánja gyakorolni, az neki ugyan teljesen szabad legyen, de azzal a kikötéssel, hogy vagy maga a földesúr, vagy nevében aranymosást végző emberek köteleztessenek a kimosott aranyat, mint a fejedelem földi regáléját, az alább feltüntetett áron, mint készpénzzel fizetendő a visszautasíthatatlanul, haladéktalanul sóhivatalok, harmincadok, nemkülönben országunk alsó és felső részeiben lévő bányahivatalok által beváltandó tárgyat, beváltás végett átszolgáltatni, nehogy valaki a jövőben bármine-mű ürügy, magánvélekedés vagy magánszükség címén ezt visszautasítani merészelje; ezen említett kamarai és bányahivatalaink utasítást fognak kapni az iránt, hogy a földesuraknak az általuk beszolgáltatott mosott aranyból, midőn azt átveszik, megfelelő ki-sebb mennyiséget, az általuk megjelölendő célhoz mérten, ugyan-csak a beváltás értéke szerint, visszaadjanak. Ezen beneficium azonban a nevezett kamarai és bányahivatalok részéről csupán ama földesurakra terjed ki, akik saját területükön, közvetlenül, vagy e célra állított emberek által gyakoroltatják az aranymosást s az így nyert aranyat beszolgáltatják. A mosott aranyat tehát a páten-sünkben foglalt beváltás árában csak ezek vásárolhatják. E-gyebekben tilalmazni óhajtjuk, hogy a földesurak, vagy bárki más, az aranymosóktól aranyat beváltson, vagy saját szükségletének ü-rügye alatt azt megtartani merészkedjék. De nem is lesz szabad a földesuraknak az aranymosás jogát bérbeadni és úgyancsak nem szabad bárkinek is a páten-slevéllel ellátott és megbízott arany-mosókat bármi adóval is terhelni. Még kevésbé szabad őket a mo-sott aranynak kamarai hivatalokta való beszolgáltatásában gátol-ni, sőt inkább nekik e téren minden szükséges segítség nyújtas-sék és akik őket ebben gátolnák, azok ellen, mint a királyi jö-vedelmek csonkítóit ellen, eljárás indítassék és a körülmények

súlyossága szerint, érzékenyen büntetendők. Továbbá ama földesuraknál, kik saját területükön az ilyen aranymosást üzmi nem akarják, vagy ezt tenni elmulasztják, királyi kincstárunk ezt e célra rendelt emberek által gyakorolja, mint bennünket megillető legfőbb territoriális jogot, fejedelmi regálénk erejénél fogva, amely jogok közé az ilyen aranymosás is számítandó. Ezen jog tehát a jelen levél felmutatása mellett, a földesurakkal, vagy azoknak tisztartóival szemben gyakorolható legyen, abbéli sérelmünk kizárásával, hogy az így nyert arany titkon a mi örökös magyar birodalmunkból bárki által kiszállítassék, miként ezt az 1659. évi 72. t. c. is tiltja elkobzás terhe alatt.

2/ Ami a büntetés kiszabását illeti, azokkal szemben, kik királyi regálénk ellen, nevezetesen az aranymosás ellen, hamisságot követnek el és ezen pátensünket megszegik, mivel a csempészet büntetése, mely eddigelé az e téren üzött hamisságokra is alkalmaztatott, a cselszövések és csalások meggátlására hatás nélküli eszköznek bizonyult, talán azért, mert az anyag, terjedelménél és mennyiségénél fogva, rendkívül csekély lévén, könnyen elrejtendő, de különben is a büntetés, mely a só- és aranybányák csalóinak példájára kiszabott, t. i. hogy az előbbieket a csempészárunk kívül kocsijukat és fogatjukat elvesztik, az utóbbiak ellenben bányarészük elvesztésével lakoljanak, ez a büntetés, mely a mosott arany csempészőire nézve is alkalmaztatott, hatástalannak bizonyult. Ezért - ennek fokozására - jelen levelünk erejénél fogva határozzuk és rendeljük, hogy jövőre a mosott arany vásárlói és eladói, az elkövetett csalások meggátlására, minden egyes vásárolt vagy mosott arany félunciája után, amely közönségesen latnak neveztetik, 50 forintra büntetessenek. Ezen büntetés azonban a nemeseken nem rövid úton, hanem törvényes per útján hajtandó be, továbbá a kézműves, aki ilyen nyersanyagot munkába vesz, a fenti büntetésen kívül még masterségének elvesztésével is büntetődjék. Mindazonáltal e büntetés nem alkalmazható a mesterekre akkor, ha olyan földesurak, akik a mosott aranyat a hivatalban vásárolják, ezt a kézművesnek valamely munka megcsinálása céljából adják és ők a munkát valóban az így nekik adott aranyból készítik. Ezek semmiképpen oda nem értendők, ennél fogva az ilyen gyanúsítások elkerülése, nemkülönben az ilyen ürügy

alatt elkövethető hamisságok meggátolása végett, az az óvó eljárás alkalmaztassék, hogy ha valamely földesúr bizonyos munka elkészítésére mosott aranyat utalványoz, egyuttal magáról írott elismervényt adjon, amelyben részletesen leírja és feltünteti az adott arany mennyiségét, s leírja azt, hogy a mesternek adott munkába van kiadva, az aláírtnak személyes szükségletére.

Egyébiránt a zsidóknak, mint a csalásra főleg hajlandó egyéneknek, a beváltás és a nyers arannyal való bárminemű kereskedés a lehető legszigorúbban, még külön kiűzetés /eliminatio/ terhe alatt tilos legyen a jelen levelünk erejénél fogva. Azoknak, akik a család esetét feljelentik, a kicsalt anyag egyharmada jusson, aminek igazságáról őket ugyanezen levél biztosítsa.

3/ Hogy az arany beváltásából a köznek nagyobb legyen a haszna, s e téren a szorgalom jövőre jobban ösztönöztessék, kegyelmesen jónak láttuk az aranybeváltásnak eddig fizetett árát úgy megjavítani, hogy ezentúl egy aranyat nyomó mennyiségért 12 krajcárral többet fizessenek, mint eddig. Így tehát - a most javított ár szerint a dunai mosott aranyak félunciája, vagy közönségesen latja, 13 forint és 30 krajcárba, továbbá a Mura és Dráva folyókból való 14 forint 45 krajcárba, a többi folyókból való pedig 11 forintjával, következőleg minden egyes félunciája 1 forinttal drágábban váltassék be nevezett kamara és bányahivatalaink által, mint eddig..."

Alatta a királynő sajátkezű aláírása és még egy aláírás: Josephus Bajzath, Episcopus Ansariensis. A két aláírás között egy karikában L.S. jelzés, ami a pecsét helyét jelenti /locous sigilli/.

A pátenzlevél hátsó oldalán pedig ez olvasható:

"A jelen levél felmutatójának R. Kedmenesnek Vidovecz /a dölt betűk idegen írással - a személy, a község és a megye neve/ községbe, a csáktornyai uradalomba, nemes Zala megyébe tartozó lakosnak és aranymosónak a kegyelmes császári királyi pátenz kiadatott.

Királyi sóhivatal /sóhivatal áthúzza/ pénztár által 1831. évi okt. 16-án, N.-Kanizsán."

Az aranyász régi és új munkaeszközei

Az aranyászok szerszámai, munkaeszközei is olyan végtelenül egyszerűek, mint ők maguk. Hiszen nem az élettelen eszközökben, hanem az aranyászok fejében, s talán a vérében rejlik az ősi mesterség minden csínja-bínja, minden titka, melyet évszázadok, de inkább évezredek óta adnak át az apák a gyermekeiknek.

Az ősi aranyászeszközökkel a be nem avatott egyén ugyan semmit nem kezdhet, de az aranymosó kezében életre kelnek és segítenek neki a főveny féltve őrzött kincsének, a sáraranynak kitermelésében.

Először is ismerkedjenek meg az egyszerű, de "nagy tudományú" és érdekes nevű aranyászeszközökkel! Igazán nem sok van belőlük, s bárki - aki ért a barkácsoláshoz csak egy kicsit - könnyen elkészítheti őket otthon.

Vegyük tehát szépen sorba ezeket a szerszámokat!

1/ Közönséges lapát, jó nyéllel. Olyan, amelyiknek nagysága és súlya a tulajdonos erejéhez mért.

2/ Az aranynézőlapát bizony már egy olyan szerszám, amelyet kevesen láttak még. Már a neve is titkokat sejtet. Ez a titokzatos nevű szerszám egyetlen darab bükkfából készül, tehát - a szó mai értelmében - aligha mondható közönséges lapátnak. Az igazi titka azonban csak ezután következik.

Az aranyász a lapát belsejét, s annak is főként a nyél felé eső felét, tűz fölött, vagy a belé tett parázssal alaposan megégeti. Olyannyira, hogy az két-három milliméter vastagságban egészen megszenesedik.

Az aranyász tudományának egyik nyitja éppen ez a sokat tudó bükkfalapát, s ennek is főként a megszenesített része. Ennek a néhány tenyérnyi égetett felületnek segítségével állapítja meg az aranymosó, hogy azon a bizonyos helyen vajon mennyi arany van a fővenyben? A többi, az értéktelen anyag ugyanis lassan lemosódik a lapátról, de a nagy fajsúlyú /sűrűségű/ és érdes felületű arany szemcsék jól megkapaszkodnak a lapát égetett részén. S mivel sárgán ragyogó színük erősen elüt a feketére égetett alaptól és az aranyat kísérő fekete "väsportól", az aranyász könnyen megszámlálhatja vagy felbecsülheti, hány arany szemcse is maradt

a lapátján a körülbelül kétkilónyi aranyfövényből? Ezt a műveletet - aranyász mesterszóval - "lapátpróbának" vagy "aranynézésnek" nevezik a beavatottak.

3/ Az aranymosóasztalnak sok neve van. Ezek: mosóasztal, asztal, aranymosópad, mosópad, pad, aranyászdeszka, deszka, aranyászvályú, vályú, ló és csikó. A két utóbbin a posztóborítás helyett haránt bevágások vannak, s ezekből az aranykaparóvas segítségével kaparják ki az aranyat és fekete kísérdjét.

Ez egy két, három vagy négy lábra lejtősen állított, fenyődeszkából /régebben hársfából/ készített, posztócsíkokkal és nylon-anyaggal borított, három oldalán peremes lap. A hosszúsága 130-150, a szélessége 60 centiméter. Magasabban álló végére teszük - az egyik oldalán nyitott - deszka keretű, erős drótháló fenekű rostát, melyet az aranyászok saroglyának, saraglának vagy egyszerűen csak sráglának neveznek.

Ez a soknevű alkotmány a legfontosabb és már évszázadok óta nagyon jól bevált aranyászeszköz. Rajta megy végbe az aranymosás tulajdonképpeni folyamata.

4/ A következő jellegzetes aranyászeszköz a vízmerítőlapát, s nevek dolgában ennek sem lehet oka panaszra. Az aranyászok nevezik meringüllőnek vagy meringőlőnek, köpüccének, hörögnek és nyeles finaknak is.

Eredetileg egy darab vastag bodzafából készült. A törzs legvastagabb, kivájt részéből és a hozzá tartozó, nyélként szolgáló ágából. Igen mutatós aranyászeszköz volt, de eléggé nehéz még üresen is, s így ma már inkább egy nyélre erősített, három-, négy- vagy ötliteres konzervdobozt használnak köpüccének az aranyászok. Nem olyan szép mint az eredeti, de lényegesen könnyebb.

A mosópad felső részén elhelyezett saroglyába lapátolt fövényből /az aranyfövényből/ a köpüccéből öntözött vízzel mossák ki az aranyászok az aranyat. Az ősi módszer szerint végzett aranymosásnál éppen ez a vízmergetés vette leginkább igénybe az aranyász erejét. Viszont ez a munka legkönnyebben gépesíthető része.

5/ Az aranyválasztó /himba, hiibázó, szerke, szer, kéziszerke/ a posztócsíkokból kimosott arany további tisztítására szolgál. Rendszerint fából készített, nagyjából ladik alakú kis al-

kotmány. A belsejét - az aranynézőlapát esetében már ismertetett céllal - feketére égetik. Ebben a században az aranyászok már bádbóól és mányagból is készítettek szerkét, de ezek az anyagok nem fogják meg olyan jól az arany szemcséket, mint a fából készített, égetett belsejű szerke. Az ácsi aranyászok ma már egyáltalán nem használnak szerkét.

6/ Az aranyégetőkanál vagy -edény egy közönséges vas merőkanál, melyről a horganyt leégették, vagy egy drótnyéllal ellátott konzervdoboz. A higanyos /a foncsorított/ aranyat ebbe helyezik bele, majd erős parázson elpárologtatják az aranyból a horganyt. Ezt a műveletet aranyász mesterszöval az "arany égetésének" vagy "kisárgításának" nevezik.

S ezzel tulajdonképpen már fel is sorolom az aranyászok ősi, de még ma is használatos munkaeszközöit. A felsoroltakon kívül azonban még szüksége van az aranyásznak néhány edényre, egy benzínlámpára, hoganyra, egy darab szarvasbőrre vagy sűrűszövéstű gyolcsra. Hogy miért, azt nemsokára megtudják a munkafolyamat részletes leírásából.

A régi aranyászok felszereléséhez tartozott még néhány - számukra nélkülözhetetlen - eszköz és kellék.

Sok igazi, de még több orvaranyász posztóborítás nélküli, lónak vagy csikónak csúfoít mosópadot használt. Ha ugyanis megugrasztották a tilosba tévedt aranyászt, ladikjába dobta az ilyen padot és gyorsan elillant. Az ilyen mosópad haránt bevágásaiból aranykaparóvas segítségével kaparták ki a beléjük rakódott arany szemcséket. Ez egy darab L alakú vas volt, s rövidebb szárának végét élesre köszörülték.

A munkahelyét egykor még gyakran változtató, az egész Kárpát-médecét bebarangoló, hosszú víziutakat megtevő aranyász a teljes felszerelését magával hurcolta, s ezért nélkülözhetetlen volt számára a ladik. Ebben kapott helyet - a már felsorolt eszközökön kívül - az élelmiszeres láda, a vas háromláb és a bogrács, a széleskerektű talicska, a szélfogó sellenc és a fehérnemű.

A széleskerektű talicskára azért volt szüksége, mert az aranyban dús főveny - talán a hirtelen beállott apadás vagy szárazság következtében - távol került a mosáshoz nélkülözhetetlen víztől. Ilyenkor az aranyász ezzel talicskázta le az aranyfövenyt a vízhez. A közönséges kerék belesüppedt volna a lágy fővenybe,

s azért helyére - nem egyszer - ügyes kis hordót szereltek a találékony aranyászok.

A szélfogó sellenc /szányék, aranyászsellenc, aranyászlésza, lésza, aranyászléca, léca vagy aranyászsátor/ egy kétszer kétméteres, két karóval felállítható, hordozható sövényfal volt. Ha az aranymosó erős szélben dolgozott, ez a szélfogó szerepét játszotta. Rossz idő esetén nem egyszer ez volt az aranyász alkalmi sátra is.

Lám, csupán néhány ősi aranyászeszközt soroltam fel, de máris gyarapodott a tudásuk és a szókincsük, mégpedig olyan ősi mesterszavakkal, melyek legtöbbször csak a beavatottak számára ismert és még a Magyar Értelmező Szótárban sem található meg.

Az aranymosás munkafolyamatának szakaszai

Az aranymosás munkafolyamata nagyjából három szakaszra tagolható. Ezek:

1/ Az arany "feltárása", amikor az aranyász "megnézi színre a követ". Ezt követi a régente igazi "aranynézőlapáttal", ma már inkább csak közönséges vaslapáttal végzett, de kevésbé mutatós és tökéletes "lapátpróba", vagy másik nevén "aranynézés".

2/ Az aranyban gazdag főveny felkupascolása, a mosópad felállítása, felposztózása, majd a tulajdonképpeni aranymosás.

3/ Az arany további tisztítása szerkével, az arany "foncsorítása", kipréselése, majd "kiégetése" vagy "kisárgítása", s ezt követi az aranyász munkájának befejező fázisa, az arany "beolvasztása".

Az aranynézés vagy lapátpróba és előzményei

Az aranyász teljes felszerelésével kimegy az aranymosóhelyre, meéynek már szinte minden talpalatnyi helyét jól ismeri. Az ilyen aranyászpárt hármas tagozódású.

A víz felé közeledve az első vízszintes partrész rendszerint kaszáló, legelő, parti erdő. Ez az ártér, az aranyászok által "magaspartnak" nevezett rész - a víz felőli oldalán - közel függőleges, vagy legalábbis meredek fallal, az úgynevezett "partfallal" zárul. A harmadik partrész lassú lejtéssel halad a partfaltól a víz felé és folytatódik a víz alatt is. Ez a "partlejtő". Szélessége mindig a vízállás magasságától függ.

Itt el kell árulnom, hogy a folyó tulajdonképpen kettős munkát végez. Bizonyos - ki nem kövezett - partszakaszokra, a part-

lejtőre lerakja a frissen hozott, főként alpi eredetű aranyat. Továbbá "szegi a partot", azaz a partfalból leszakított darabokból is kimossa a talán már évszázadok óta bennük "szunnyadó, öreg aranyat".

Az aranyász végigmegy az aranyban gazdag partszakaszon, s közben itt-ott megbökdösi vaslapátja hegyével a fővenyt. Ezt nevezi feltárásnak. Így nézi meg színre a követ. Megállapítja, milyen vastag az aranyban gazdag réteg és mekkora annak a vízszintes kiterjedése?

Csakhogy nem akárhol bökdösi meg lapátjával a fővenyt, hanem csupán ott, ahol annak rozsdavörös színe az arany jelenlétéről árulkodik neki. Ahol nem ilyen a partlejtő fővényének színe, ott - a Pozsony és Esztergom közti Duna-szakaszon - hiába is keresne aranyat. A dunai arany hordozóját, állandó kettesszámú kísérljét, a vörösgránit homokját éppen azért nevezi találó és szép kifejezéssel az "arany ágyának".

A feltárás után következhet az aranynézés, vagy lapátpróba, mely egyúttal az aranyász szakmai tudásának egyik próbaköve is.

Az aranyász vesz lapátjára /vaslapátról nehezebben mosható le a kísérl anyag/ egy jó féllapátnyiit a vörös fővényből. Ezt a Duna vizében addig-addig áztatgatja, amíg buborékok szállnak fel belőle. Ha a buborékolás megszűnik, tudja, hogy a lapáton lévő anyag tökéletesen átázott. Az aranyász most ügyes mozgatóval előidézi, hogy a lapáton lévő anyag a fajsúlya /sűrűsége/ szerint átrendeződjön. "nagyobb fajsúlyú szemcsék leülnek a lapát aljára, a könnyebbek lemosódnak a lapátról, s így az ezen lévő anyag mennyisége rohamosan csökken. Végül már csak a fekete "vaspor vagy porzó" és a benne csillogó arany szemcsék maradnak az aranynézőlapát feketére égetett részén. Az aranyászok szerint ilyenkor az arany már "kibújt ágyából és pörén mutatja magát".

Ha a Duna kevés aranyat hozott, az aranyász beérte már negyven-hatvan arany szemcsés lapátpróbalal. Ha több arany maradt a lapátján, jó vagy igen jó "kihozatalra" számíthatott azon a helyen. Én a saját szememmel láttam - és nem egyszer - már kétszáz- vagy ennél jóval több szemes lapátpróbát, ami azt jelenti, hogy az Alpok és a Duna ajándékozó kedve, a fővény aranytartalma az utóbbi néhány száz év alatt nem csökkent, hiába híresztelték el ennek az ellenkezőjét éppen a ravasz aranyászok, hogy ne kérjék

tőlük számon a feketepiacon értékesített aranyat.

Az aranyászpártokon, melyek akár több kilométeresek is lehetnek, nem mindenütt egyforma a vörös főveny aranytartalma. A víz sodra néhol feldúsítja a kavicsos fővenyt, s ezeket a helyeket "dúsulásoknak" vagy "dúsulásos helynek" nevezik. Ilyen helyeken mindig nagyon kifizetődött az aranymosás és nagyon kifizetődne ma is. A dúsulásokban Ásványrárónál vagy Szepnál köbméterenként egy gramm, Ácsnál és Aranyosnál pedig 0,7-0,8 gramm a főveny aranytartalma.

A dúsulásos helyek további dúsítását már a hullámverés végzi. A szél vagy a már gyakran közlekedő nagy hajók okozta erős hullámverés felkapja az aranytartalmú fővenyt és feljebb, egyre feljebb dobja a partlejtőn. A víz visszahúzódó víz viszont már nem képes a nagy sűrűségű /fajsúlyú/ anyagot /vörösgránit, magnetit, pirit, arany stb./ visszavinni a mederbe. Így aztán a partlejtő legmagasabb részén, az úgynevezett "habzás"-ban van az aranyban leggazdagabb, legdúsabb főveny.

Ezeknek az aranyászpártoknak és zátonyoknak újonnan hozott rétege /inkább rétegei/ nem vastag. Rendszerint csak 10-20 cm, esetleg fél méter. A réteg vastagsága arányos az áradás időtartamával. Ha az árhullám gyorsan levonult, a réteg vékony. Ha sokáig tartotta magát a magas vízállás, akkor ez a réteg vastagabb.

A tulajdonképpeni aranymosás

A jó kihozattalal kecsegtető - és általában megbízható - lapátpróba után az aranyász egy vagy több kupacba lapátolja össze az aranyfővenyt, mégpedig a víz és a felállítandó mosópadja helyének közvetlen közelében.

Úgy állítja fel a mosópadját, hogy ennek hosszabb széle csaknem párhuzamosan legyen a víz szélével, de az alacsonyabb vége mégis egy kicsit közelebb legyen a vízhez.

Amint már - a szerszámok ismertetésénél - nagyjából elmondtam, a mosópad 130-150 cm hosszú és 60 cm széles, fenyődeszkából készített lap, melynek két hosszabb és egyik rövidebb /a magasabban álló/ szélén, a saroglya alatt 3-4 cm magas lécpereme van.

Ezt a lapot rendszerint két hosszabb és két rövidebb lábba, körülbelül 10-15 fokos lejtőszöggel teszik fel. A lábak közül

kettő - a két hosszabb - a pad feje /magasabban álló vége/, kettő a pad lába /alacsonyabban álló vége/ alatt van.

A mosópad magasabban álló végének negyven-negyvenöt centiméteres szakasza fölé helyezik a saroglyának nevezett rostát. Ennek egyik oldalán nyitott - kerete deszka, alja erős, sűrű drótháló, mely csak a homokot és a legapróbb kavicsot engedi át. A keret nyitott oldala a víz felőli oldalra kerül. Hogy a saroglyára lapátolt két-, három-, négylapátnyi kavicsos anyag végig ne gurulhasson a mosópadon a saroglyának erre eső oldalán magasabb, 20-25 centiméteres homlokdeszkája van. A saroglya alá egy darab erős nylon-anyagot terítünk.

És most lássuk csak, hogyan "posztózzák fel" az aranyászok a mosópadjukat? S először is azt, hogy milyen ez a posztó?

Általában fekete /vagy sötét/ és nagybolyhú, durva minőségű posztót használnak a mosópad borítására. Ez a posztóborítás azonban nem egy darab posztót, hanem több /4-6/ posztócsíkot jelent.

A körülbelül 20-25 centiméter széles és 70 cm hosszú posztócsíkokat először vízben alaposan megáztatják, hogy a használattól megkeményedett - és új korában is elggé merev - anyag megpuhuljon és hajlékonyá, simulékonyá váljon. Ezután a vízmerítőlappal /köpöce, meringüllő, hörög, stb./ jól leöblítik a mosópad lapját, hogy a vizes posztócsíkok még jobban tapadjanak a szálkásan hagyott felülethez.

Ezután a posztócsíkokat - a pad alsó végétől /lábától/ kezdve - úgy teregetik a mosópadra, hogy azok kissé átfedjék egymást, mint a tetőcserepek, és a végük - mindkét oldalon - a peremekre kerüljön, tehát az aranyat tartalmazó homok ne juthasson a posztócsíkok alá. Az alsó posztócsíkot "láb-", a felsőt "fejposztónak" nevezik az aranyászok. A fejposztó felső széle a nylon-anyag alá kerül.

Ha ezzel is elkészült az aranyász, a saroglya még üres dróthálóján keresztül végigönti a posztóborítást vízzel és megfigyeli, hogy a posztócsíkokon végigömlő víz egyenletesen mossa-e az egész - posztócsíkok borította - felületet, tehát azt, hogy jól állította-e be a padot?

Azt már gyakorlatból tudja minden valamirevaló aranyász, hogy ha a fővenyben lévő arany apróbb szemcsézetű, akkor a pad lejtési

szögét nagyobbra, ha nagyobb szemcsézetű, akkor kisebbre kell állítania.

A padtól körülbelül egy-másfél méternyi távolságra felkucacolt fővenyből három-, négy- vagy ötlapátnyit tesz egyszerre a saroglyára, majd a vízmerítőlappal öntözni kezdi a saraglyán lévő kavicsos homokot. Amikor a víz a kavics közül már teljesen kimosta a homokot, s annak értékes része a posztócsíkokra rakódott, a könnyebb részét pedig a víz lemosta a posztóról, a már üres, "meddőt", kavicsot - a rosta oldalra billentésével - lefordítja a pad víz felőli oldalára. Az üres saroglyába új anyagot tesz, azt is átmossa. Ezt a műveletet naponta akár több ezerszer megismétli.

Az egyenletesen öntözött víz kimossa a kavics közül a nagyjából háromféle homokot, s ez az arannyal együtt, mint "zagy" kerül először a saroglya alatti nylonra, s innét a posztócsíkokra. Azokról azonban az áramló víz lemossa a dróthálón áthulló apró kavicsot, a könnyű kvarchomokot és a valamivel nehezebb vörösgránit homokját, viszont rajtuk marad a lényegesen nagyobb fajsúlyú vaspor jelentős része és szinte foggal-körömmel megkapaszkodnak bennük az érdes felületű és igen nagy fajsúlyú arányszemcsék.

Ha az aranyász úgy látja, hogy a posztó "eltelt", s az arany már nem talál szabad felületet, ahová "beülhessen", vízzel addig locsolgatja, míg azon szinte semmi sárga és vörös homok nem marad, de a vaspor egy része is lemosódik róluk.

Ezután egy dézsában vagy sajtárban /a Csallóközben "zsajtár"/ kimossa a posztócsíkokból a fekete homokot és az aranyat, mégpedig úgy, hogy most először a saroglyához legközelebb lévő, tehát a fejposztót veszi le és mossa, öblíti ki, utána sorra a többi. Ha ezzel a munkával is elkészült, a tisztára mosott posztócsíkokat fordított sorrendben, tehát alulról, a lábposztóval kezdve, ismét felrakja a padra és minden kezdődik előlről.

A mosópadon a mosást akár éjszaka is végezheti az aranyász, ha előzőleg elegendő aranytartalmú fővenyt kucacolt fel. Azt már a saját tapasztalatából tudja, hogy mikor "telt el" a posztó a mosópadján.

Itt kell beszélnem az arany "fekete árnyékaról", leghűbb ki-

sérőjéről és árulójáról, a fekete homokról is, amit az aranyászok közönségesen porzónak vagy vaspornak nevezik. /Ezt a fekete anyagot és az aranyat mossák bele a posztócsíkokról a sajtárba/. A porzó főként magnetit, pirit s az eruptív kőzetek színes alkotórészeinek pora, melyért egykor szintén elég jó árat fizettek. Az aranyászpártokat és zátonyokat bérbe adó városok és községek többsége - fizetség fejében, a pénzen kívül - egy bizonyos mennyiségű porzót is kért az aranyászoktól. Ezt ugyanis itatósként használták. A még nedves írásra hintették, hogy az hamarabb száradjon meg.

Tudomásomra jutott, hogy pontosan kilencven évvel ezelőtt, 1892-ben három aranyász Somorján sáraranyat és porzót árusított. Megtudta azt a polgármester, Sidó Ferenc és a városháza egész évi porzósükségletüket tőlük szerezte be.

Khín Antal, a somorjai múzeum egykori és első igazgatója erről így ír:

"... A sáraranyon kívül jövedelmüket képezte az aranyporzó is, mellyel a hivatalokat látták el. A községek évi árenda fejében a porzót is kikötötték, pl. Vajkán, Doborgazon 5-5 forint, Somorján 10 forint mellé félzsák porzót is adtak. Somorja régi jegyzőkönyvein századok előtti aranyászok porzója csillog még most is aranszemekkel keverve..."

Az arany foncsorítása, kisárgítása és beolvasztása

A megfelelő vízállást mindig kihasználó, igazi aranyász a posztócsíkokról lekerülő, naponta kb. félliternyi - aranszemcséket tartalmazó - dúsított fekete anyagot egy kannában vagy edényben összegyűjti és csak olyankor fog hozzá az arany további tisztításához, ha az aranyászpártokat, zátonyokat víz borítja, vagy a partokon megjelenik a "gallérjég" /a partot szegélyező keskeny jégsáv az aranyászok íratlan szótárában/.

A hazavitt és otthon összegyűjtött, s nem egyszer valóban sok /nagyon sok/ aranyat tartalmazó anyagból jó kétmaréknyit tesz szérkéjébe az aranyász és - nagyobb vízfelület, tehát nagyobb vízzel telt edény fölött - addig-addig "himbálj", "hímbálja", amíg a szérkében már aránylag kevés fekete homok és az arany marad. A fekete homok túlnyomó többsége ugyanis a mozga-

tott vízzel együtt kilötykölődik a szerke kissé elvékonyuló végén.

A szerkével való munka célja az anyag további dúsítása. Tehát az aranyász a szerkével is hasonló mozgást végez, mint az arany-nézőlapáttal. A szerkét azonban a kezéhez vagy a lábához ütögeti, s ezzel adja meg azt a lökést, mely a vasport lassan kiöblögeti a szerkéből, a vaspornál lényegesen nagyobb fajsúlyú arany-szemcséket viszont a szerkének egyik végéhez tömöríti. Az aranyásznak természetesen többször kell vizet merítenie a kilötykölt víz helyébe, amíg elégedett lesz az eredménnyel, s eléggé dúsnak találja az anyagot. Így tisztítja át, ezzel a hosszadalmas módszerrel a hetek vagy hónapok alatt felhalmozódott anyagot.

Az így kitisztított, tovább dúsított, de vasporral vegyes arany azonban még nem értékesíthető. Eladhatóvá tétele még több órás munkát igényel. Hogy pontosan mennyi ideig tart, az attól is függ, hogy az aranyász használt-e egyáltalán szerkét /az ácsi aranyászok már nem használják/, s hogyha használt, mennyire végzett vele alapos munkát? Az igazi aranyosónak ugyanis nem az a célja, hogy sok-sok anyagot halmozzon fel, hanem az, hogy a lehető legkevesebb anyag a lehető legtöbb aranyat tartalmazza, a lehető legdúsabb legyen!

Hogy miért van ez így?

Csak azért, hogy további munkája időtartamát a minimálisra csökkentse és a lehető legkevesebb higanyra legyen szüksége! Kevesebb higanynak ugyanis kevesebb a mérgező kipárolgása, s így ez kevésbé káros az emberi szervezetre. Ráadásul a higany mindig elég drága volt, s nem egyszer a beszerzése is nehézségekbe ütközött. Tehát az aranyászok mindig takarékoskodtak vele. Ráadásul az aranyász /ki más?/ nagyon is tisztában van azzal, nem mindegy, hogy a néhány dekányi /vagy több/ aranyat egy vagy több kilónyi anyagból kell-e majd a higany segítségével kiválasztania.

Az ilyen - az aranyász által összegyűjtött, s leraktározott - anyagon a beavatott azonnal, egy szempillantás alatt felmérheti, hogy egy illető aranyász mennyire mestere a szakmájának. Minél feketébb ez az anyag - mielőtt még a szerkébe kerülne, - annál alaposabb, tökéletesebb munkát végzett az aranyász a mosópadján. A kezdő vagy a hanyag aranyász anyaga nem fekete, hanem inkább vörösbarna színű, mivel nem tudta belülről - csupán tiszta víz se-

gítségével - eltávolítani a vörös gránithomok egy igen jelentős részét. Így aztán, ha ráadásul még a szérkét is mellőzte, igen nagy mennyiségű higanyt kell felhasználnia. "felületes munka egyik oka az is, hogy ma aránylag könnyen hozzájuthat a higanyhoz az aranyász.

És most lássuk csak, mit csinál ezek után az aranyban dús fekete anyaggal?

"Földszáraz" anyaggal folytatja a munkáját. Akkor földszáraz az anyag, ha tenyérbe szorítva már nem csöpög belőle a víz, de ha tenyerét szétnyitja, a fekete anyag egyben marad, megőrzi a tenyér és a szorító ujjak nyomát.

Az aranyász - ha valóban fekete anyaggal dolgozik -, ebbe az anyagba körülbelül négyszer annyi higanyt önt, mint amennyi aranyra számít. Ha például tíz dekára, akkor negyven deka higanyt önt hozzá. Lehetőleg hidegben dolgozik, mert a higany már mínusz 13 C foknál párolog /mínusz 40 C fokon fagy meg/. Ezután kézzel összegyűrja az anyagot, pontosan úgy, ahogyan az aszszonyok a tojás sárgáját a liszttel, ha levestésztát készítenek.

S lám, mintha csoda történné!

Eddig a fekete anyagban töméntelen aranszemcse csillogott. Gyúrás közben az aranszemcsék lassan eltűnedeznek és helyettük megjelennek és gyorsan szaporodni kezdenek a vaspör között az ezüstszínd szemcsék!

Gyúrás közben ugyanis a higany találkozik az aranszemcsékkel és azonnal bevonja, "felöltözteti" azokat. Mondják azt is az aranyászok, hogy a szemcsék "higanypáncélt" öltenek magukra. Tulajdonképpen ez is a gyúrás célja. Ezt a műveletet csak akkor fejezheti be az aranyász, ha a fekete anyagban már egyetlen sárga csillogó aranszemcsét sem lát.

Ha tehát csillogó aranszemcse már nincs, a higanyos fekete anyagot áttesszük egy nagyobb tálba, melyet az aranyászok "eresztőtálnak" titulálnak, s bőven öntünk rá vizet. A tál körkörös mozgatásával mozgásba hozzuk a vizet és az edény alján lévő anyagot. Mozgatás közben az aranszemcsét tartalmazó ezüstszínd gömböcskék kezdik "megtalálni" egymást és nagyobb, egyre nagyobb gömbökké állanak össze. A gyakorlott aranyász már a növekvő higanygömbök fényéből megállapítja, melyik "üres" és me-

lyik tartalmaz aranyat, melyeknek van "magja". A nagyon fényes higanygömböcskék üresek, a tompa fényűek viszont aranyat tartalmaznak.

Addig-addig folytatjuk ezt a mozgatást; míg a higanygömböcskék egyetlen darabba állanak össze. Ez azonban már nem gömbölyű, hanem amöbaszerű, mely mozgatás közben egyre inkább egy ebihal formáját ölti magára. Az aranyász ilyenkor jegyzi meg:

- Nézzék csak, farka van a higanynak!

- Farka van az aranynak!

A nagy higanycsepp elvékonyuló, ólomlényű farka tartalmazza a nagy fajsúlyú arany szemcsék döntő többségét és azért mozgatás közben valóban úgy néz ki, mint egy fűrge, ezüstszerű ebihal. Ha hirtelen felgyorsítjuk a mozgatást, ez a lényegesen nagyobb fajsúlyú "farok" le is szakadhat az "ebihal testéről", mint a gyík farka.

Ha már minden arany szemcse benne van a nagy higanycseppben, az "ebihal farkában", az aranyász az egész anyagot átönti egy kisebb, laposabb tálba, akár egy mosdótálba, amit előzőleg alaposan kimosott, mert a zsiradék az arany legnagyobb ellensége. A tál mozgatása közben arra törekszik, hogy a vízzel együtt minél több fekete anyagot lötytyintsen ki a tálból, tehát ennek a mennyisége rohamosan csökken. Ha közben a víz kifogyott a tálból, újra és újra merít bele. Ehhez a mozgatáshoz azonban gyakorlott kéz kell, mert könnyen kiszökhet a tálból az aranyat tartalmazó higany is! Ez ugyan - mivel ezt a munkát is egy, a mosdótálnál lényegesen nagyobb, vízzel tölt edény fölött végzi, hogy a porzó ne menjen kárba - még nem jelentené az arany elvesztését, de a munkaidőt alaposan meghosszabbítaná. Ha az aranyászt ilyenkor - számára nem kívánatos - kíváncsiak veszik körül, akkor "véletlenül" elköveti ezt a "hibát". Ezzel az a célja, hogy az illetők ne kapjanak pontos képet az általa kimosott arany mennyiségéről...

Amikor a tálban már alig-alig van fekete homok, az aranyász a higanyos, a "foncsorított" aranyat átszökteti egy tányérba. Ott tiszta vízzel leöblíti a higany felületéhez tapadó értéktelen homokszemeket. /A higany belsejében csak a nemesfém van! /Ezután a higanyos aranyat egy darab szarvasbőrbe, vagy sűrűszövésű gyolcs-

ba szökteti át, majd ujjaival addig-addig csavargatja a szarvasbőrben /gyolcsban/ lévő anyagot, míg a bőr pórusain keresztül a higany - ezer és ezer gömböcske alakjában - kiszökik. /A Szigetköz öreg aranyásza erre - nem szép, de találó kifejezéssel - azt mondták, hogy az "arany kiszarja a higanyt", s magát az arany foncsorítását is másként nevezték, azt mondták rá, hogy "kicsinyáják" az aranyat./A préselés után az aranyász még a kése nyelével is ütögeti a szarvasbőrben lévő anyagot, hogy minél kevesebb higany maradjon benne. Ezt a műveletet, tehát a préselést is mindig víz fölött végzi, hogy a higanygömböcskék - a vízzel teli tálcaska alján - ismét egyesülhessenek, hiszen a legközelebbi foncsorításkor újra szükség lesz a "kínesőre".

Ha a préselés megtörtént, a bőr- illetve gyolcsdarabból az aranyász a tenyerébe rázza a - nagyságához képest - meglehetősen nehéz, alakatlan, tompa ezüstszíni valamit. Ezt az aranyász a tenyerében ujjaival golyóvá formálja. Pontosan úgy néz ki ez a golyó, mint amelyet a csokoládéről levett ezüstpapírból csinálnak a gyermekeink, de sokkalta nehezebb annál. Azért ezüstös a színe, mert csupán a préseléssel nem lehet a - nemesfémhez "nagyon is ragaszkodó" - higanyt az aranyból eltávolítani.

Ez az igen értékes, nem egyszer tízezreket érő golyócska, ha ujjaink közt megnyomkodjuk, érdesen ropogó hangot ad, aranyász mesterszóval "roszog". Az érdes felületű arany szemcsék összedörzsölgése idézi elő ezt a hangot. A golyó nyomkodása közben olyan érzésünk van, mintha ropogós havat gyúrnánk golyóvá össze.

Ezt a foncsorgolyócskát az aranyász az aranyégetőkanálba /vagy -edénybe/ teszi. Ha még nem rendelkezik kellő gyakorlattal, s úgy gondolja, hogy nem préselte ki belőle eléggé a higanyt, akkor előbb egy kis darab vászonba köti ezt a golyócskát. Kiegetés közben ugyanis a gyorsan képződő higanygőz szétvetheti a golyót, mint egy gránátot a robbanóanyag, és akkor az arany kárba vészett. A "csupasz" vagy "öltöztetett" golyócskát az aranyégetőkanálban jó parázsra helyezi és így a higany néhány perc alatt elpárolog belőle, közben a vászondarab is leég a golyócskáról. Ezt a folyamatot nevezi az aranyász az "arany kiegetésének" vagy "kisárgításának".

Amikor az aranyász látja, hogy az arany - részben - már visszazanyerte szép sárga színét /fényét még nem/, tehát a higany

túlnyomó többsége - gőz alakjában, de mérges gőz alakjában - már elillan belőle, az égetőkanalat, vagy edényt leveszi a parázs-ról.

Ez a kisárgított arany - a kanál, vagy az edény alakjától függően - nagyjából cipó alakú, s ezért az aranyászok "cipócskának", "aranycipónak" nevezik. Nagyon szép az ilyen kisárgított arany. Szorosan egymáshoz tapadó, "egymáshoz sült", apró gömböcskékből áll, hasonló az aranyszínű halikrához. Egy-egy jól sikerült cipócska kész ékszer, láncra akasztva nyakba viselhető. A természetnek és a természet egyszerű gyermekének a remeke. A színe ekkor még tompa sárga.

Az arany kiégetése vagy kisárgítása közben az aranyász nagyon vigyáz a széljárásra, hogy még véletlenül se szippantson be az egészségre rendkívül káros higanygőzt, melynek nagyobb adagja akár halálos is lehet. Ha az aranyász egészen biztos akar lenni a dolgában, ilyenkor egy darab aranylemezt vagy aranypénzt vesz a szájába, s így a belélegzett higanygőz nem kerül be a szervezetébe, hanem többségében lerakódik az aranylemezre, s azt néha egészen ezüstszerűre festi. Ezt a higanyt az aranyász egyszerűen leégeti az aranylemezről vagy aranypénzről.

Az aranyászok a higanyt valamikor - mint egy időben mindenki - "kénesőnek" nevezték, ebből lett a "kíneső", ahogyan hazánk egyes tájain a kézből a kíz, a pénzből a píz, stb. Azután a név - az aranyászok ajkán - tovább változott és lassan az értelme is részben módosult. A "kén" vagy "kínesőből" "kínyeső", "kinyeső" majd egyszerűen csak "nyeső" lett. Az aranyászok szerint ugyanis a higany "kinyesi" az idegen anyagokból az aranyat.

A kisárgított arany nagyon szép, de rendes áron még nem értékesíthető, mert valami kis higany és az égetéskor képződött szlak még benne van. Csak beolvasztása és felületének savval történő lemaratása után kapja meg igazi fényét, válik könnyen és jól értékesíthetővé.

Az aranyász a cipócskát, vagy cipócskákat egy kis tégelybe teszi, ami lehet cserépből, samott-téglából vagy akár faszénből, és egy benzínlámpa szűrő lángjával olvasztja be. A golyócska közben csodálatos színváltozásokon megy át. Az aranyász szeme látára zsugorodik össze, tehát sokat veszít a térfogatából /mint-

egy kétharmadnyit/ és valami igen keveset a súlyából is, mire elillanik belőle a higany utolsó paránya.

A beolvasztott arany felületén képződött vékony salakréteget az aranyász a rácsöppentett savval távolítja el. S ezután az arany már igazi, könnyen értékesíthető, kilencszázötven-kilencszázhetvenes finomságú sárarany, melynek grammjéért 1981-ben négyszázhetven, 1982. tavaszán pedig már ötszázharminc forintot fizetett a Magyar Nemzeti Bank, az arany világpiaci árát. Ennek megfelelő összeget fizetne ki érte a Szlovák Nemzeti Bank is, ha valaki vételre ajánlana ilyen aranyat.

Az érdekesség kedvéért elárulom, hogy ezekből a kisebb-nagyobb aranygolyócskákból lett a tündérmeséknek - a Duna mentén olyan gyakran emlegetett - aranymogorója, aranydiója, aranyalmája... Hogyan? Erre a kérdésre ma már pontos választ nem adhat senki. Talán a kíváncsiskodó gyerekeknek vagy felnőtteknek mondta először valamelyik tréfáskedvű aranyász, hogy cserjéről vagy fáról szedte azokat. S miért ne hitték volna neki a "csodák földjén", az egykori "Aranykertben", ahol úgy jártak-keltek az emberek között a tündérek és Göncöl táltos, mint a legendabeli Krisztus? S azután szállt a csalló- és szigetközi aranytermő cserjék, fák híre szájról-szájra - évszázadokon keresztül, s száll ma is...

Talán így történt, talán másként...

Amit az aranymosásról és az aranyról még tudniuk kell

Az olvasottakból tudjuk, hogy az aranyászmesterség egykor a Kárpát-medence folyóvizeinek partján, ahol azok hordaléka aranyat tartalmazott, az ott élő emberek egy eléggé jelentős részének az egyik, s éppen a legtitokzatosabb ösfoglalkozása volt. Bizonyára azért, mert az aranyászok semmit, vagy csak igen keveset árultak el a be nem avatottaknak a mesterségük fortélyairól, fogásairól.

Csupán ezzel magyarázható, hogy jelenleg a Magyarország területén élő, több mint tízmillió ember közül talán ha százan tudnak annyit ennek az ösfoglalkozásnak történelméről, módszereiről, eredményeiről, amennyit ebben a kis füzetben rögzíthettem. Nálunk Szlovákiában még rosszabb ez az arány.

Az aranymosás - főként a jelenlegi aranyárak mellett - még az űsi, s oly sokáig legjobban bevált módszerrel is kifizetődik, nem is beszélve arról, hogy munkafolyamata részben gépesíthető, ami annyit jelent, hogy kevesebb erővel, kevesebb munkával jobb kihozatalt, tehát nagyobb mellékjövedelmet biztosíthat az aranymosónak...

S amit még itt okvetlenül el kell mondanom:

A dunai aranymosásnak és aranymosónak vajmi kevés köze van a hazug /és legtöbbször rossz/ filmekről közismert aranyásóhoz. Az aranyásó csupán a szerencséjében bízhat, s vagy talál aranyat, vagy sem. Ezer közül talán egy egyik napról a másikra egész vagyont, milliókat szerezhethet, a többségük azonban nyomorult koldus marad, a szerencse csalfa istenasszonyának a mostohagyermeké...

A dunai aranymosó nem gazdagodhat meg egyik napról a másikra. A Duna főenyében nincsenek és évszázadokkal ezelőtt sem voltak egy közönséges serpenyő segítségével könnyen és gyorsan kimosható aranyrögök. A Duna hordalékában nálunk csak igen apró arany szemcsék vannak, melyekből átlagosan százezer darab nyom egy grammot. Ezeknek lelőhelye azonban könnyen felismerhető volt mindig és könnyen felismerhető ma is. A aranyász tehát nem a szerencséjében bíz, hanem a szaktudásában és becsületében, kintartó munkájában. Ezek együttesen mindig biztosították neki olyan jövedelmet, hogy a családját eltarthatta. Bár köztük is legalább akkora különbség volt és van, mint orvos és orvos, cipész és cipész között... Így igaz!

Názov: Ryžovanie zláta na Dunaji
Cím: Dunai aranymosás
Autor: N. László Endre
Vydalo: Žitnoostrovské múzeum Dun.Streda
Kiadta: Csallóközi Múzeum
Zodpovedný: Július Mag
Felelős: Mag Gyula
Náklad: 150 kusov
Példányszám: 150 db
Povolil: ONV odbor kultúry pod č. 82/82
v Dunajskej Strede
Engedélyezte: 82/82 sz. alatt a JNB kultúrügy szak-
osztálya Dunaszerdahelyen

=====

Tlač a technické redigovanie: Okresné osvetové stredisko
Zodpovedný: Karol Héger, riaditeľ OOS

